

महाराष्ट्र शासन

‘शबरी आदिवासी घरकुल योजना (ग्रामीण)’ मूल्यमापन अभ्यास

अर्थ व सांख्यिकी संचालनालय, मुंबई,
नियोजन विभाग

प्रास्ताविक

अन्न, वस्त्र आणि निवारा या मूलभूत गरजांपैकी निवारा ही मूलभूत गरज असून ग्रामीण भागातील गरीब लोकांना जर निवारा नसेल तर त्यांच्या मनात सुरक्षिततेची भावना निर्माण होणार नाही. ग्रामीण भागात वास्तव्यास असलेली गरीब कुटुंबे गवत व कुडाच्या घरात राहतात. पावसाळा, हिवाळा व उन्हाळा या तिन्ही ऋतूंना सामोरे जाताना त्यांना फार त्रास सहन करावा लागतो. त्यांची आर्थिक स्थिती अत्यंत हलाखीची असल्यामुळे अशी कुटुंबे सर्व ऋतूंत योग्य ठरतील अशी स्वतःची घरे बांधू शकत नाहीत. म्हणून १९८९-९० मध्ये केंद्र पुरस्कृत इंदिरा आवास योजना ही उपयोजना १ एप्रिल, १९८९ पासून देशभर लागू करण्यात आली आहे. दि. १ जानेवारी, १९९६ पासून स्वतंत्र योजना म्हणून केंद्र शासनाकडून राबविण्यात येत आहे.

शहरी व ग्रामीण भागातील लोकांसाठी ग्राम विकास व जल संधारण विभाग आणि गृह निर्माण विभागामार्फत गृह निर्माणाच्या योजना राबविल्या जातात. या योजनेत अनुसूचित जमातीच्या दारिद्र्य रेषेखालील लाभार्थ्यांचा समावेश केलेला आहे. अनुसूचित जमातीच्या काही लाभार्थ्यांना राहावयास स्वतःची घरे नाहीत. काहींची घरे कुडा-मातीची आहेत. आदिवासी विकास विभागामार्फत अनुसूचित जमातीच्या सर्वांगीण विकासासाठी विविध योजना राबविण्यात येतात परंतु या विभागाची स्वतंत्र अशी घरकुल योजना अस्तित्वात नाही. ज्या अनुसूचित जमातीच्या लोकांना राहण्यासाठी स्वतःची घरे नाहीत अथवा जे आदिवासी लाभार्थी कुडा-मातीच्या घरात, झोपड्यामध्ये किंवा तात्पुरत्या तयार केलेल्या निवाऱ्यात राहतात अशा लाभार्थ्यांना राहण्यासाठी स्नानगृह व शौचालयाच्या सोयीसह पक्की घरकुले उपलब्ध करून देण्यासाठी आदिवासी विकास विभागाच्या दिनांक २८ मार्च, २०१३ च्या शासन निर्णयान्वये सन २०१२-१३ पासून शहरी आदिवासी घरकुल योजना सुरु केली आहे.

अर्थ व सांख्यिकी संचालनालयामार्फत सदर योजनेचा मूल्यमापन अभ्यास घेण्यात आला असून, सदर अहवाल नमुना माहिती पद्धतीने संकलित करण्यात आलेल्या माहितीवर आधारित आहे.

अर्थ व सांख्यिकी संचालनालय, नियोजन विभाग, महाराष्ट्र शासनामार्फत सदर अहवाल जरी प्रकाशित करण्यात येत असला, तरी त्यात व्यक्त केलेल्या मतांशी शासन सहमत असेलच असे नाही.

दिनांक : ०७/११/२०२४

ठिकाण : मुंबई

(कृष्णा फिरके)
संचालक
अर्थ व सांख्यिकी संचालनालय,
मुंबई.

अहवाल तयार करणाऱ्यांचा गट

१	श्री. कृष्णा फिरके	संचालक, अर्थ व सांख्यिकी संचालनालय
२	श्री. दिनेश वाघ	अपर संचालक (मूल्यमापन)
३	श्रीमती अ.चिं.पारधी	संशोधन अधिकारी (मूल्यमापन)
४	श्रीमती श्र.नं.भगत	सांख्यिकी सहाय्यक (मूल्यमापन)

अनुक्रमाणिका

अ.क्र.	प्रकरण	पृष्ठ क्र.
१	योजनेची पार्श्वभूमी	१-५
२	मूल्यमापन अभ्यास व नमुना निवड	६-७
	योजनेची अंमलबजावणी — राज्य स्तर, १. आदिवासी आयुक्तालय, नाशिक २. राज्य व्यवस्थापन कक्ष, बेलापूर	८-१५
४	योजनेची अंमलबजावणी — जिल्हा स्तर, १. एकात्मिक आदिवासी विकास प्रकल्प २. जिल्हा ग्रामीण विकास यंत्रणा	१६-२२
५	योजनेची अंमलबजावणी — तालुका स्तर, १) पंचायत समिती २) ग्रामपंचायत	२३-३०
६	योजनेच्या लाभधारकांचे अभिप्राय	३१-३७
७	योजनेच्या अलाभधारकांचे अभिप्राय	३८-४१
८	सारांश व शिफारसी	४२-५१

‘शबरी आदिवासी घरकुल योजना (ग्रामीण)’

प्रकरण १

प्रस्तावना

१.१ योजनेची पार्श्वभूमी

अन्न, वस्त्र आणि निवारा या मूलभूत गरजांपैकी निवारा ही मूलभूत गरज असून ग्रामीण भागातील गरीब लोकांना जर निवारा नसेल तर त्यांच्या मनात सुरक्षिततेची भावना निर्माण होणार नाही. ग्रामीण भागात वास्तव्यास असलेली गरीब कुटुंबे गवती व कुडाच्या घरात राहतात. पावसाळा, हिवाळा व उन्हाळा या तिन्ही ऋतूंना सामोरे जाताना त्यांना फार त्रास सहन करावा लागतो. त्यांची आर्थिक स्थिती अत्यंत हलाखीची असल्यामुळे अशी कुटुंबे सर्व ऋतूंत योग्य ठरतील अशी स्वतःची घरे बांधू शकत नाहीत, अशा कुटुंबांना घरे बांधता यावी म्हणून १ एप्रिल, १९८९-९० केंद्र पुरस्कृत इंदिरा आवास योजना ही उपयोजना म्हणून सुरू करण्यात आली आहे. त्यानुसार दि. १ जानेवारी, १९९६ पासून स्वतंत्र योजना म्हणून केंद्र शासनाकडून राबविण्यात येत आहे.

याच धर्तीवर राज्यामध्ये अनुसूचित जमातीच्या लोकांना राहण्यासाठी स्वतःची घरे नाहीत अथवा जे आदिवासी लाभार्थी कुडा-मातीच्या घरात, झोपड्यामध्ये किंवा तात्पुरत्या तयार केलेल्या निवाऱ्यात राहतात अशा लाभार्थ्यांस राहण्यासाठी स्नानगृह व शौचालयाच्या सोयीसह पक्की घरकुले उपलब्ध करून देण्यासाठी आदिवासी विकास विभागाच्या दि.२८ मार्च, २०१३ च्या शासन निर्णयान्वये सन २०१२-१३ पासून शबरी आदिवासी घरकुल योजना सुरू केली आहे.

१.२ योजनेचे उद्दिष्ट

शबरी आदिवासी घरकुल योजने अंतर्गत राज्यातील स्वतःची राहण्यासाठी पक्की घरे नसलेल्या अनुसूचित जमातीच्या लोकांना पक्की घरे उपलब्ध करून देणे, हे या योजनेचे मुख्य उद्दिष्ट आहे.

१.३ योजनेचे स्वरूप

आदिवासी उपयोजनेतर्गत आदिवासी क्षेत्रांतर्गत येणाऱ्या जिल्ह्यातील अनुसूचित जमातीच्या लाभार्थ्यांसाठी तसेच आदिवासी बाह्य क्षेत्रातील जिल्ह्यातील अनुसूचित जमातीच्या पात्र लाभार्थ्यांना घराचे २६९.०० चौ.फू चटई क्षेत्र असलेले पक्के घरकुल उपलब्ध करून दिले जाते. यामध्ये एक बैठकीची खोली (३.१४ X २.४५ मी.), बेडरूम (२.८२ X २.३७ मी.), स्वयंपाक घर (१.६९ X २.४५ मी.), स्नानगृह (२.०७ X १.०० मी.) व शौचालय (०.९० X १.१० मी.) याचा समावेश असणार आहे.

१.४ योजनेचे निकष

१. लाभार्थी महाराष्ट्र राज्यातील अनुसूचित जमाती प्रवर्गातील असावा.
२. लाभार्थ्यांचे महाराष्ट्र राज्यातील वास्तव्य किमान १५ वर्षांचे असावे.
३. लाभार्थ्यांकडे स्वतःची किंवा शासनाने दिलेली जमीन असणे आवश्यक आहे.
४. लाभार्थ्यांकडे स्वतःचे किंवा कुटुंबियांचे पक्के घर नसावे.

५. अपंग लाभार्थी, आदिम जमाती व पारधी जमातीच्या लाभार्थ्यांना प्राधान्याने लाभ देण्यात यावा.
६. अनुसूचित जमाती मधील जे अपंग, ज्याचे अपंगत्व ४० टक्के पेक्षा अधिक आहे, व त्याच्या कुटुंबाचे वार्षिक उत्पन्न एक लाखापर्यंत आहे, असे अपंग लाभार्थ्यांना लाभ देण्यात यावा.
७. दिव्यांग व्यक्ती करिता ५ टक्के आरक्षण देण्यात येऊन त्यात दिव्यांग महिलांना प्राधान्य देण्यात यावे.
८. लाभार्थी निवड करतांना लाभार्थ्यांची प्रत्यक्ष तपासणी करून पात्र लाभार्थ्यांची निवड करण्यात यावी.
९. लाभार्थीच्या कुटुंबाची वार्षिक उत्पन्न मर्यादा ग्रामीण क्षेत्राकरिता रु. १.२० लाख असावे.
१०. विधवा, परित्यक्ता, निराधार, दुर्गम भागातील लाभार्थ्यांना प्राधान्य देण्यात यावे.
११. लाभार्थ्याने अर्जासोबत खालील कागदपत्रे जोडावीत.

- अ) ७/१२ चा उतारा, मालमत्ता नोंदपत्र (प्रॉपर्टी रजिस्टर्ड कार्ड) ग्रामपंचायतीतील मालमत्ता नोंदवहीतील उतारा यापैकी एक
- आ) घरपट्टी, पाणीपट्टी, विद्युत बिल या कागदपत्रांपैकी एक
- इ) सक्षम प्रधिकार्याने दिलेल्या जातीच्या प्रमाणपत्राची साक्षात्कृत प्रत
- ई) सक्षम प्रधिकार्याने दिलेला उत्पन्नाचा दाखला
- उ) अतिरिक्त दाखले : खाली नमूद केलेली कागदपत्रे/दाखले पुरावे म्हणून ग्राह्य धरण्यात यावी
 - i) दि.१.१.१९९५ च्या किंवा मतदार यादीतील नावाचा उतारा
 - ii) निवडणूक मतदार ओळखपत्र
 - iii) रेशनकार्ड
 - iv) सरपंच/तलाठ्याचा दाखला

१.५ घरकूलाची किंमत मर्यादा

घराच्या बांधकामासाठी क्षेत्रनिहाय कमाल खर्चाची मर्यादा पुढील प्रमाणे आहे.

१. **ग्रामीण क्षेत्र:-** सदर योजनेतर्गत ग्रामीण भागाकरिता प्रति घरकूल (शौचालय बांधकामासह) साधारण क्षेत्रासाठी ₹ १,३२,०००/- व मनरेगा अभिसरणाद्वारे ₹ १७,२८०/- असे एकूण ₹ १,४९,२८०/- अनुदान देण्यात येते.
२. **नक्षलग्रस्त व डोंगराळ क्षेत्र:-** सदर योजनेतर्गत नक्षलग्रस्त व डोंगराळ भागाकरिता प्रति घरकूल (शौचालय बांधकामासह) ₹ १,४२,०००/- व मनरेगा अभिसरणाद्वारे ₹ १८,२४०/- असे एकूण ₹ १,६०,२४०/- अनुदान देण्यात येते.

१.६ घरकुल बांधताना प्राधान्य क्षेत्र

घरकुल बांधताना खालीलप्रमाणे प्राधान्यक्रम देण्यात येते.

१. जातीय दंगलीमध्ये घराचे नुकसान (आगीमुळे व इतर तोडफोड) झालेली व्यक्ती
२. अँट्रासिटी अँक्टनुसार पिडित झालेल्या अनुसूचित जमातीच्या पात्र व्यक्ती
३. पूरग्रस्त क्षेत्र
४. घरात कोणीही कमवत नाही अशा विधवा महिला
५. शासकीय अभिकरणामधून निवड झालेल्या व्यक्ती
६. उर्वरित सर्व क्षेत्र

- १.७ **बांधकामाच्या खर्चामध्ये लाभार्थी हिस्सा:-** घरकुल बांधकामाच्या खर्चामध्ये लाभार्थीचा हिस्सा निरंक आहे.

१.८ योजनेची अंमलबजावणीसाठी जमिनीची उपलब्धता

१. लाभार्थ्यांनी स्वतः व सोबतच्या लाभार्थ्यांना मदत करून निवड झालेल्या लाभार्थ्यांच्या सहकारी गृहनिर्माण प्रकल्पांना प्राधान्य देण्यात यावे. तसेच, असे लाभार्थी एकत्र येवून बहुमजली इमारत बांधण्यात इच्छुक असतील अशांना प्राधान्य देण्यात यावे. अनुदानापेक्षा जास्त खर्च येत असल्यास लाभार्थ्यांनी स्वतःतो खर्च उपलब्ध करून द्यावयाचा आहे.
२. लाभार्थींनी सामूहिकरित्या स्वयंसेवी संस्थामार्फत घरकुलाचे बांधकाम केल्यास त्यास परवानगी देण्यात येते.
३. ज्या लाभार्थ्यांकडे स्वतःच्या मालकीची जमीन/भूखंड आहे अशा लाभार्थींना प्रथम प्राधान्य देण्यात येते, परंतु असे करताना सामूहिक गृहनिर्माण प्रकल्पांस सर्वोच्च प्राधान्य देण्यात येते व त्यानंतर वैयक्तिकरित्या घरकुल बांधण्यास मान्यता दिली जाते.
४. ग्रामीण भागात ग्रामपंचायत/पंचायत समिती/जिल्हा परिषद यांनी वा योजनेअंतर्गत पात्र लाभार्थींना भूखंड/जमीन विनामुल्य उपलब्ध करून दिल्यास योजना कार्यान्वित करण्यात येते.

१.९ बांधकाम यंत्रणा :-

१. लाभार्थ्यांनी स्वतः च बांधकाम केल्यास त्याला प्राधान्य देण्यात येते.
२. लाभार्थी स्वतः बांधकाम करत नसेल तर, खाजगी विकासामार्फत त्यांच्या सहमतीने वैयक्तीकरीत्या बांधून देता येईल.
३. एकाच ठिकाणी एका पेक्षा जास्त निवड झालेले लाभार्थी असतील तर निवड झालेल्या लाभार्थ्यांच्या सहमतीने बांधकाम एजन्सीची नेमणूक करून बांधकाम करून देता येईल.

१.१० योजनेअंतर्गत पुरवावयाच्या पायाभूत सुविधा:-

ग्रामीण व नागरीभागात या योजनेअंतर्गत पायाभूतसुविधा जसे रस्ते, रस्त्याचे डांबरीकरण, वीज, पाणी व गटारे इत्यादी बाबींचा अंतर्भाव असतो.

१.११ योजनेची व्याप्ती

सदर योजना मुंबई शहर व मुंबई उप नगर वगळता आदिवासी उपयोजनेंतर्गत आदिवासी क्षेत्रांतर्गत येणाऱ्या जिल्ह्यात तसेच बाह्य क्षेत्रातील ग्रामीण या क्षेत्रात राबविण्यात येते.

१.१२ राज्यस्तर समिती

दि.१०.०२.२०१६ च्या शासन निर्णयानुसार राज्यातील ग्रामीण गृहनिर्माण कार्यक्रमाची प्रभावी अंमलबजावणी व संनियंत्रण राज्य व्यवस्थापन कक्ष-ग्रामीण गृहनिर्माण कक्ष स्थापन करण्यात आले आहे. त्यानुसार सदर कक्षाअंतर्गत राबविण्यात येणा-या ग्रामीण भागातील सर्व गृहनिर्माण कार्यक्रमाची अंमलबजावणी व सनियंत्रण करण्यात येते त्यानुसार योजनांचा आढावा व अंमलबजावणीसाठी खालील समित्यांची स्थापना करण्यात आली आहे.

अ) कामकाज आढावा समिती

१. मा.मंत्री, ग्राम विकास	अध्यक्ष
२. मा.मंत्री, गृहनिर्माण	सदस्य
३. मा.मंत्री, सामाजिक न्याय	सदस्य
४. मा.मंत्री, आदिवासी विकास	सदस्य
५. मा.मंत्री, पाणी पुरवठा व स्वच्छता	सदस्य
६. मा.राज्यमंत्री, ग्राम विकास	सदस्य
७. प्रधान सचिव, ग्राम विकास	सदस्य

ब) कार्यकारी समिती

१. प्रधान सचिव, ग्राम विकास	अध्यक्ष
२. प्रधान सचिव, गृहनिर्माण	सदस्य
३. प्रधान सचिव, आदिवासी विकास विभाग	सदस्य
४. प्रधान सचिव, सामाजिक न्याय विभाग	सदस्य
५. उप सचिव (योजना), ग्राम विकास विभाग	सदस्य
६. मुख्य कार्यकारी अधिकारी	सदस्य
महाराष्ट्र राज्य ग्रामीण जीवनोन्नती अभियान	
७. राज्यस्तरीय बॅकर्स समिती (SLBC)(प्रतिनिधी)	सदस्य
८. राज्य संचालक, राज्य व्यवस्थापन कक्ष-ग्रामीण गृहनिर्माण	सदस्य सचिव

१.१३ जिल्हास्तरीय समिती

अ) ग्रामीण क्षेत्रासाठी

या योजनेतर्गत ग्रामीण भागामध्ये अनुसूचित जमातीच्या लाभार्थ्यांची निवड ग्रामसभेमार्फत करण्यात येते. ग्रामसभेने निवड केलेल्या अनुसूचित जमातीच्या लाभार्थ्यांची अंतिमतः निवड करण्याकरीता मुख्य कार्यकारी अधिकारी जिल्हा परिषद यांच्या अध्यक्षतेखाली खालीलप्रमाणे जिल्हास्तरीय समिती स्थापन करण्यात आली आहे.

१) मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद	अध्यक्ष
२) प्रकल्प संचालक, जिल्हा ग्रामीण विकास यंत्रणा	सदस्य
३) कार्यकारी अभियंता (बांधकाम) जिल्हा परिषद	सदस्य
४) प्रकल्प अधिकारी, एकात्मिक आदिवासी विकास प्रकल्प	सदस्य सचिव

१.१४ योजनेची प्रगती :-

(₹.लाख)

अ.क्र.	वर्ष	भौतिक लक्षांक (संख्या)	वितरीत निधी	झालेला खर्च
१	२०१७-१८	११,८०५	१३,२००.००	१४,९१७.३५
२	२०१८-१९	१२,३२२	१५,०००.००	१३,९८७.५०
३	२०१९-२०	३८,१५३	१२,०००.००	१३,५११.९५
४	२०२०-२१	---	२७,५००.००	२९,७२३.४०
५	२०२१-२२	१८,५४४	२६,२५०.००	१५,०३९.७०
	एकूण	८०,८२४	९३,९५०.००	८७,१७९.९०

१.१५ योजनेची अंमलबजावणी व कार्यपद्धती

शबरी आदिवासी घरकुल योजना (ग्रामीण) या योजनेसाठी राज्यस्तरावर आयुक्त, आदिवासी विकास विभाग नाशिक, संचालक, राज्य व्यवस्थापन कक्ष-ग्रामीण गृहनिर्माण महाराष्ट्र राज्य बेलापूर, जिल्हास्तरावर प्रकल्प अधिकारी, एकात्मिक आदिवासी विकास प्रकल्प, प्रकल्प संचालक, जिल्हा ग्रामीण विकास यंत्रणा, तालुकास्तरावर गटविकास अधिकारी, पंचायत समिती, तसेच ग्रामसेवक, ग्रामपंचायत यांचे स्तरावरील कक्ष मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद यांच्या अध्यक्षतेखाली स्थापन करण्यात आलेल्या समितीच्या मार्गदर्शनाखाली संनियंत्रणाची जबाबदारी पार पाडतात.

१.१६ मार्गदर्शक सूचना, अटी व शर्ती

- शबरी आदिवासी घरकुल योजने अंतर्गत ग्रामसभेमार्फत प्रस्ताव प्राप्त करून घेणेकरीता ग्रामपंचायत क्षेत्रात योजनेची व्यापक प्रसिध्दी देणे.
- जिल्हास्तरीय लाभार्थी निवड समितीचे सदस्य सचिव प्रकल्प अधिकारी, एकात्मिक आदिवासी विकास प्रकल्प हे आहेत. लाभार्थ्यांचे प्रस्ताव ग्रामसभेपुढे मंजूरीसाठी ठेवणेची जबाबदारी संबंधित प्रकल्प अधिकारी, एकात्मिक आदिवासी विकास प्रकल्प यांची आहे.
- प्रकल्प अधिकारी, एकात्मिक आदिवासी विकास प्रकल्प यांनी घरकुल योजनेतील लाभ मिळणेसाठी आवश्यक अर्जाचा नमुना लाभार्थ्यांना उपलब्ध करून द्यावा तसेच त्यासोबत आवश्यक कागदपत्रांची यादी उपलब्ध करून देण्यात यावी.
- योजनेतर्गत पाच टक्के घरकुले दिव्यांग लाभार्थ्यांसाठी राखीव ठेवण्यात यावीत.
- प्रकल्प अधिकारी, एकात्मिक आदिवासी विकास प्रकल्प यांनी तालुकास्तरावरून प्राप्त अर्ज छाननी करून मान्यतेसाठी जिल्हास्तरीय निवड समितीसमोर सादर करावेत.
- जिल्हास्तरीय निवड समितीने मंजूरी दिलेल्या लाभार्थ्यांची नोंद, प्रकल्प संचालक, जिल्हा ग्रामीण विकास यंत्रणा यांनी आवास, सॉफ्ट प्रणालीवर घेऊन, तालुक्यांना अवगत करावे.
- गट विकास अधिकारी, पंचायत समिती यांनी मंजूरी दिलेल्या लाभार्थ्यांना प्रथम हप्ता वितरीत करावा.
- तदनंतर घरकुलाच्या प्रगतीनुसार टप्पानिहाय निधी लाभार्थ्यांच्या बचत खात्यात वर्ग करावा.
- घरकुल पूर्ण झाल्यानंतर घरकुलावर योजनेचा लोगो लावण्यात यावा.

प्रकरण २

मूल्यमापन अभ्यास व नमुना निवड

२.१ मूल्यमापन अभ्यासाची उद्दिष्टे:

मूल्यमापन अभ्यासाची उद्दिष्टे खालील प्रमाणे निश्चित करण्यात आली आहेत.

१. योजनेचे लक्षांकानुसार उद्दिष्टे साध्य झाले की नाही हे पाहणे.
२. सदर योजनेचे अंमलबजावणी यंत्रणा स्तरावर योग्य संनियंत्रण केले जाते का? हे तपासणे.
३. योजनेत निवडलेले लाभार्थी निकषाप्रमाणे निवडले गेलेत किंवा कसे? तसेच लाभार्थ्यांचा प्राधान्यक्रम ठरवताना विहित निकषांचे पालन झाले किंवा कसे? घरकुल त्याप्रमाणे बांधले जाते का हे पाहणे.
४. योजनेंतर्गत दिले जाणारे अनुदान वेळेवर दिले जाते काय? देण्यात आलेले अनुदान पुरेसे आहे काय? हे पाहणे.
५. दिलेले अनुदान विहित वेळेत खर्च झाले काय? याबाबत माहिती घेणे.
६. योजनेंतर्गत बांधून दिले जाणाऱ्या घरकुलासोबत पायाभूत सुविधा (शौचालय, नळ जोडणी, रस्ते, वीज व पाणी, इत्यादी बाबींचा) अंतर्भाव केला आहे काय? हे पाहणे.
७. योजनेमुळे लाभधारकांच्या सामाजिक व आर्थिक परिस्थिती मध्ये बदल झाला काय? हे तपासणे.

२.२ मूल्यमापन अभ्यासाची व्याप्ती व नमुना निवड पद्धती

सदर योजना मुंबई शहर व मुंबई उप नगर वगळता आदिवासी उपयोजनेंतर्गत आदिवासी क्षेत्रांतर्गत येणाऱ्या जिल्ह्यात तसेच आदिवासी बाह्य क्षेत्रातील ग्रामीण क्षेत्रात राबविण्यात येत असल्याने, मूल्यमापन अभ्यास पाहणीसाठी राज्यातील १२ जिल्ह्यांची निवड करण्यात आली आहे.

१. **जिल्हा निवड :** राज्यातील सहा महसुली विभागातील आदिवासी क्षेत्र असलेल्या प्रत्येक विभागामधून सन २०२१-२२ या वर्षातील एकूण भौतिक प्रगतीचा विचार करून सर्वात जास्त घरकुले बांधून पूर्ण झालेल्या दोन जिल्ह्यांची निवड करण्यात आली असून ते जिल्हे खालील प्रमाणे आहेत.

अ.क्र	विभाग	सर्वात जास्त घरकुले बांधून पूर्ण झालेला जिल्हा
१.	कोकण	पालघर, रायगड
२.	नाशिक	नंदूरबार, धूळे
३.	पुणे	पुणे, सोलापूर
४.	औरंगाबाद	हिंगोली, नांदेड
५.	अमरावती	अमरावती, यवतमाळ
६.	नागपूर	चंद्रपूर, गडचिरोली

२. **तालुका निवड :** निवड झालेल्या प्रत्येक जिल्ह्यातून सन २०२१-२२ मध्ये सर्वाधिक घरकुले बांधून पूर्ण झालेल्या दोन तालुक्यांची निवड करण्यात आली आहे.

३. **गाव निवड** : निवडलेल्या तालुक्यांमधून सन २०२१-२२ मध्ये सर्वाधिक घरकुले बांधून पुर्ण झालेल्या दोन गावांची निवड करण्यात आली.

४. **लाभधारकाची निवड** : उपरोक्त प्रमाणे निवडलेल्या प्रत्येक गावातील सन २०२१-२२ या वर्षामध्ये राबविण्यात आलेल्या घरकुल योजनेमधील घरकुल बांधून पुर्ण झालेल्या प्रत्येकी पाच लाभधारकांची यादृच्छिक पध्दतीने निवड करुन त्यांच्याकडून माहिती गोळा करण्यात आली आहे.

टिप: निवड झालेल्या गावात लाभधारकांची संख्या कमी आढळल्यास लाभधारकांचा अनुशेष भरून काढण्यासाठी निवड करण्यात आलेल्या गावातील सन २०१९-२० या वर्षातील मंजूर घरकुलाच्या लाभधारकांकडून माहिती गोळा करण्यात आली आहे.

२.३ अलाभधारकाची निवड :-

उद्दिष्टे कमी असल्यामुळे लाभ न मिळालेले (जिल्हा ग्रामीण विकास यंत्रणा व पंचायत समिती यांच्या स्तरावर आवास सॉफ्ट मधील “ड” यादी उपलब्ध करुन घेणे).

१. निवडलेल्या गावातून दोन अलाभधारकांची किंवा यादृच्छिक पध्दतीने निवड करुन त्यांचेकडून माहिती घेण्यात यावी.

२.४ पाहणीसाठी भरावयाची पत्रके -

- पत्रक १. आदिवासी विकास आयुक्तालय, यांचेसाठी
- पत्रक २. राज्य व्यवस्थापन कक्ष-ग्रामीण गृहनिर्माण, यांचेसाठी
- पत्रक ३. एकात्मिक आदिवासी विकास प्रकल्प कार्यालया यांचेसाठी
- पत्रक ४. जिल्हा ग्रामीण विकास यंत्रणा यांचेसाठी
- पत्रक ५. गट विकास अधिकारी, पंचायत समिती यांचेसाठी
- पत्रक ६. ग्रामसेवक, ग्रामपंचायत कार्यालय यांचेसाठी
- पत्रक ७. लाभधारक
- पत्रक ८. अलाभधारक

२.५ क्षेत्रिय कामाचा कालावधी : दि. १८/०९/२०२३ ते दि. ३१/१०/२०२३

प्रकरण ३

योजनेची अंमलबजावणी - राज्य स्तर

३.१ . आदिवासी विकास आयुक्तालय

३.१.१. योजनेच्या सुरवातीपासून ते २०२१-२२ या कालावधीत वर्षानिहाय वितरीत निधी, झालेला खर्च व खर्चाची टक्केवारी तक्ता ३.१ मध्ये दिली आहे.

तक्ता ३.१

योजनेच्या सुरवातीपासून ते २०२१-२२ या कालावधीत वर्षानिहाय वितरीत निधी, झालेला खर्च व खर्चाची टक्केवारी

अ.क्र	वर्ष	प्राप्त निधी (₹)	झालेला खर्च (₹)	खर्चाची टक्केवारी
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)
१.	योजनेच्या सुरवातीपासून ते मार्च २०१७ अखेर	२४,२३४.७९	२४,९३२.३	१०२.९
२.	२०१७-१८	१३,२००.००	१३,३७८.६५	१०१.३
३.	२०१८-१९	१५,०००.००	१४,२३४.२	९४.९
४.	२०१९-२०	१२,०००.००	४३,६९५.०५	३६४.१
५.	२०२०-२१	२७,५००.००	०.००	०.०
६.	२०२१-२२	२६,२५०.००	१८,३५४.६५	६९.९
एकूण		१,१८,१८४.७९	१,१४,५९४.८५	७३३.१७

टीप: योजने अंतर्गत प्राप्त झालेले लक्षांक त्या वर्षात साध्य झाले नाही तरी पुढील येणाऱ्या आर्थिक वर्षामध्ये पूर्ण केले जाते व सदर घरकुले पूर्ण करण्यासाठीचा खर्च त्या-त्या वर्षाच्या उपलब्ध निधीमधून करण्यात येतो. त्यामुळे सन २०१६-१७, २०१७-१८ व सन २०१९-२० मध्ये झालेला खर्च हा अतिरीक्त दिसून येत आहे. तसेच सन २०२०-२१ मध्ये लक्ष निश्चित नसल्यामुळे खर्च निरंक आहे.

३.१.२. सन २०१७-१८ ते २०२१-२२ करीता योजनेतील झालेला वर्षनिहाय लक्ष,साध्य व एकूण खर्च ३.२ मध्ये दिले आहे.

तक्ता ३.२

सन २०१७-१८ ते २०२१-२२ करीता योजनेतील झालेला वर्षनिहाय लक्ष,साध्य व एकूण खर्च

अ. क्र.	जिल्हा	२०१७-१८			२०१८-१९			२०१९-२०			२०२०-२१			२०२१-२२			एकूण		
		लक्ष्य	साध्य	एकूण खर्च	लक्ष्य	साध्य	एकूण खर्च	लक्ष्य	साध्य	एकूण खर्च	लक्ष्य	साध्य	एकूण खर्च	लक्ष्य	साध्य	एकूण खर्च	लक्ष्य	साध्य	एकूण खर्च
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०
१	अहमदनगर	५५६	५४३	६५३	५५६	५१८	६२२	१,४६७	१,३९५	१,६७६	०	०	०	३९३	३५०	४२०	२,१७२	२,८०६	३,३७१
२	अकोला	६९७	३२१	४००	९७	८८	१०९	४२५	३५१	४४२	०	०	०	२६०	१६८	२२५	१,४७९	९२८	१,१७५
३	अमरावती	४४०	४१८	५१४	४४०	४२१	५१६	२,०००	१,७४३	२,२१६	०	०	०	६६१	४११	५९९	३,५४१	२,९९३	३,८४५
४	औरंगाबाद	१०२	८७	१०७	१०२	९२	११२	१,८०८	१,५५१	१,९२१	०	०	०	१८२	१३१	१७७	२,१९४	१,८६१	२,३१८
५	बीड	१७	१७	२०	१७	१६	१८	४९६	३३७	४१८	०	०	०	६१	१४	२८	५९१	३८४	४८४
६	भंडारा	१२२	१२१	१५७	१२२	१०७	१४८	३,८८७	३,२१५	४,५९७	०	०	०	३५०	१५४	२९९	४,४८१	३,५९७	५,२०२
७	बुलढाणा	१०९	१०२	१२५	१०९	१०२	१२८	४३६	३८७	४९२	०	०	०	२२८	१३८	२१७	८८२	७२९	९६३
८	चंद्रपूर	१७२	१६९	२२१	१७२	१६०	२१३	४,०५०	३,७२७	४,९६७	०	०	०	८३४	४९९	८१८	५,२२८	४,५५५	६,२१९
९	छोटे	१,०३१	१,००६	१,२१८	१,०३१	१,००२	१,२१३	३,०००	२,८२२	३,४७४	०	०	०	१,४९०	१,११६	१,५८२	६,५५२	५,९४६	७,४८७
१०	गडचिरोली	३०५	२८८	३८२	३०५	२८१	३८२	२,५००	२,१५१	२,९९९	०	०	०	१,८२८	१,२१२	१,८८७	४,९३८	३,९३२	५,७४९
११	गांधीवा	४६७	४२२	५५८	४६७	४२६	५६३	४६७	४२१	५०७	०	०	०	७६४	५७२	८०४	२,१६५	१,८४१	२,४३३
१२	हिंगोली	५३	५३	६३	१,१७०	१,१४६	१,३६६	१,५३३	१,४२६	१,७२१	०	०	०	४५०	१५५	२५५	३,२०६	२,७७६	३,४०५
१३	जळगाव	६५१	६३७	७६३	६५१	६१४	७४९	१,८८५	१,८६७	२,३१३	०	०	०	६७४	४८७	६७७	४,०६७	३,६०५	४,४९३
१४	जालना	१७	१३	१७	१७	१४	१६	३४७	३११	३८१	०	०	०	१०१	५०	७१	४८२	३८८	४८५
१५	कोल्हापूर	८	०	०	८	८	१०	९	०	०	०	०	०	०	०	०	२५	८	१०
१६	लातूर	१४	१४	१७	१४	१३	१६	४३६	३४४	४३४	०	०	०	११०	७	१८	५७४	३७८	४८५
१७	नागपूर	४२९	४१४	५०३	४२९	४०५	४९४	४३०	३९४	४९४	०	०	०	४४५	२९२	४१५	१,७३३	१,५०५	१,९०६
१८	नांदेड	१७३	१४५	१७७	१७३	१२३	१५६	१७२	१२३	१५४	०	०	०	३९७	३७	८५	११५	४२८	५७२
१९	नंदुरवार	१,७५७	१,५६८	२,०४०	१,७५७	१,६२३	२,०४८	१,७५७	१,५०७	१,९७३	०	०	०	३,२७४	१,९५४	३,१३३	८,५४५	६,६५२	९,१९३
२०	नाशिक	२,१८८	२,०७३	२,५३०	२,१८८	१,९७२	२,४६०	२,१८९	२,०३९	२,५२४	०	०	०	१,२१०	९४०	१,२६५	७,७७५	७,०२४	८,७७९
२१	उस्मानाबाद	८	७	९	८	७	७	१००	७४	८८	०	०	०	१०३	५५	८६	२१९	१४३	१९१
२२	पालघर	१,१३७	१,११८	१,३४९	१,१३७	१,०९७	१,३३४	१,१३८	१,०८४	१,३३०	०	०	०	१,७६७	१,४३२	१,९०५	५,१७९	४,७३१	६,९१९
२३	परभणी	२०	२०	२३	२०	२०	२३	५२३	४५२	५४१	०	०	०	१०६	८७	१०९	६६९	५७९	६९७
२४	पुणे	२५१	२४७	३०१	२५१	२५२	३०५	८६६	८००	९९१	०	०	०	४८१	३८१	५१४	१,८६५	१,६८०	२,११०
२५	रायगड	१०६	१०५	१२६	१०६	१०१	१२१	३९३	३८१	४६०	०	०	०	५४७	५०३	६१६	१,१५२	१,०९०	१,३२३
२६	रत्नागिरी	४	४	५	४	४	५	१३१	१३०	१५५	०	०	०	५९	५१	६७	१९८	१८९	२३१
२७	सांगली	१२	५	७	१२	२	२	०	०	०	०	०	०	०	०	०	२४	७	९
२८	सातारा	२२	२२	२६	२२	२२	२६	२३	२३	२८	०	०	०	४०	३१	३८	१०७	९८	११८
२९	सिंधुदुर्ग	२	२	२	२	२	२	३	३	४	०	०	०	१	१	१	८	८	१०
३०	सोलापूर	४५	४२	५१	४५	३९	३७	४४	२५	३२	०	०	०	८४	३४	४६	२१८	१३२	१६५
३१	ठाणे	१६१	१५८	१९०	१६१	१६०	१९२	५९८	५९२	७१३	०	०	०	२४९	२१६	२७९	१,१६९	१,१२६	१,३७४
३२	वर्धा	१००	९७	११७	१००	९७	११८	२,१००	२,००६	२,४५०	०	०	०	२००	१७१	२१२	२,५००	२,३७१	२,८९७
३३	वाशिम	३४	३४	३९	३४	३४	३९	२५०	२०७	२६५	०	०	०	३१९	२३१	२८९	६३७	५०६	६३२
३४	यवतमाळ	५७९	५२३	६५६	५७९	५४४	६७१	२,५००	२,२१२	२,८००	०	०	०	८७६	६०७	८५९	४,५३४	३,८८६	४,९८६
एकूण		११,८०५	१०,७९५	१३,३६९	१२,३२२	११,५०४	१४,२२१	३८,८५३	३४,१००	४३,५६०	०	०	०	१८,५४४	१२,४८३	१८,०८५	८०,८२४	६८,८८२	८९,२३४

टोप: सन २०२०-२१ मध्ये ,लक्ष्य प्राप्त नसल्यामुळे खर्च निरंक आहे.

३.१.३. सन २०१७-१८ ते २०२१-२२ करीता योजनेतील लाभधारकांची एकूण संख्या तक्ता ३.३ मध्ये दिली आहे.

तक्ता ३.३

सन २०१७-१८ ते २०२१-२२ या कालावधीतील एकूण लाभधारकांची संख्या

अ. क्र.	जिल्हा	२०१७-१८	२०१८-१९	२०१९-२०	२०२०-२१	२०२१-२२	एकूण
१	२	३	४	५	६	७	८
१	अहमदनगर	५५६	५५६	१,४६७	-	३९३	२,९७२
२	अकोला	६९७	९७	४२५	-	२६०	१,४७९
३	अमरावती	४४०	४४०	२,०००	-	६६१	३,५४१
४	औरंगाबाद	१०२	१०२	१,८०८	-	१८२	२,१९४
५	बीड	१७	१७	४९६	-	६१	५९१
६	भंडारा	१२२	१२२	३,८८७	-	३५०	४,४८१
७	बुलढाणा	१०९	१०९	४३६	-	२२८	८८२
८	चंद्रपूर	१७२	१७२	४,०५०	-	८३४	५,२२८
९	धुळे	१,०३१	१,०३१	३,०००	-	१,४९०	६,५५२
१०	गडचिरोली	३०५	३०५	२,५००	-	१,८२८	४,९३८
११	गोंदिया	४६७	४६७	४६७	-	७६४	२,१६५
१२	हिंगोली	५३	१,१७०	१,५३३	-	४५०	३,२०६
१३	जळगाव	६५९	६५९	२,०७५	-	६७४	४,०६७
१४	जालना	१७	१७	३४७	-	१०१	४८२
१५	कोल्हापूर	८	८	९	-	०	२५
१६	लातूर	१४	१४	४३६	-	११०	५७४
१७	नागपूर	४२९	४२९	४३०	-	४४५	१,७३३
१८	नांदेड	१७३	१७३	१७२	-	३९७	९१५
१९	नंदुरबार	१,७५७	१,७५७	१,७५७	-	३,२७४	८,५४५
२०	नाशिक	२,१८८	२,१८८	२,१८९	-	१२१०	७,७७५
२१	उस्मानाबाद	८	८	१००	-	१०३	२१९
२२	पालघर	१,१३७	१,१३७	१,१३८	-	१,७६७	५,१७९
२३	परभणी	२०	२०	५२३	-	१०६	६६९
२४	पुणे	२५९	२५९	८६६	-	४८१	१,८६५
२५	रायगड	१०६	१०६	३९३	-	५४७	१,१५२
२६	रत्नागिरी	४	४	१३१	-	५९	१९८
२७	सांगली	१२	१२	०	-	०	२४
२८	सातारा	२२	२२	२३	-	४०	१०७
२९	सिंधुदुर्ग	२	२	३	-	१	८
३०	सोलापूर	४५	४५	४४	-	८४	२१८
३१	ठाणे	१६१	१६१	५९८	-	२४९	१,१६९
३२	वर्धा	१००	१००	२,१००	-	२००	२,५००
३३	वाशिम	३४	३४	२५०	-	३१९	६३७
३४	यवतमाळ	५७९	५७९	२,५००	-	८७६	४,५३४
एकूण		११,८०५	१२,३२२	३८,१५३	०	१८,५४४	८०,८२४

टीप: सन २०२०-२१ मध्ये ,लक्ष्य प्राप्त नसल्यामुळे खर्च निरंक आहे.

३.१.४. योजनेची अंमलबजावणीची कार्यपद्धती :-

- ३.१.१. या योजनेला प्रसिध्दी मिळण्यासाठी आदिवासी विकास आयुक्तालयाकडून मासिकांच्या माध्यमातून प्रसिध्दी केली जाते. तसेच योजनेचा लाभ मिळण्यासाठी करावयाच्या अर्जाचा नमुना व त्यासोबत जोडावयाची कागदपत्रे याचा तपशील शासन स्तरावरून निश्चित करण्यात येत असल्याचे सांगण्यात आले.
- ३.१.२. घरकुल लक्षांकाबाबतचा वार्षिक आराखडा अपर आयुक्त, आदिवासी कार्यालयाकडून संबंधित प्रकल्प कार्यालयानिहाय प्राप्त करून शासनास सादर करत असल्याचे सांगण्यात आले. तसेच राज्य व्यवस्थापन कक्षाकडून जिल्हानिहाय घरकुलांची वार्षिक आराखड्यात माहिती प्राप्त होते.
- ३.१.३. शासनस्तरावरून जिल्हानिहाय घरकुल लक्षांक निश्चित केला जात असून लक्षांक वाटप करण्याबाबत निश्चित असा महिना ठरलेला नसून साधारणतः मे व जून पर्यंत लक्षांक प्राप्त होतो. त्याबाबतचा शासन निर्णय निर्गमित होऊन आयुक्तालयास शासनामार्फत निधी वितरीत करण्यात येतो, तसेच लक्षांक व निधी विहित वेळेत प्राप्त होत असल्याचे दिसून आले. सदरचा निधी राज्य व्यवस्थापन कक्षास तात्काळ उपलब्ध करून दिला जात असल्याचे प्राप्त माहितीवरून दिसून आले.
- ३.१.४. प्राप्त निधी वेळेत खर्च होत असल्याचे कार्यालयाने सांगितले.
- ३.१.५. सदर योजनेचा मासिक खर्चाचा अहवाल व उपयोगिता प्रमाणपत्र संचालक, राज्य व्यवस्थापन कक्षाकडून प्राप्त होत असून, योजनेबाबतचा दर तीन महिन्याने आढावा घेतला जात असल्याचे संबंधित कार्यालयाने सांगितले.
- ३.१.६. योजनेतर्गत मंजूर झालेल्या घरकुलाचे बांधकाम पुर्ण झाल्यावर सदरचे घरकुल शासनाच्या मार्गदर्शक सुचनेनुसार व निकषानुसार बांधकाम पुर्ण केले आहे किंवा नाही याबाबतची तपासणी संबंधित प्रकल्प अधिकारी, एकात्मिक आदिवासी विकास कार्यालयाकडून केली जात असल्याचे प्राप्त माहितीवरून दिसून येते.
- ३.१.७. सदर योजनेबाबत कार्यालयाच्या स्तरावर तक्रारी प्राप्त होत असून त्या एकात्मिक आदिवासी विकास प्रकल्प कार्यालयाच्या स्तरावर होत असून तक्रारीचे निवारण सदर कार्यालयामार्फत केले जात असल्याचे कार्यालयाने सांगितल्याचे दिसून आले.
- ३.१.८. सदर योजनेच्या अनुषंगाने कार्यालयाकडून दरवर्षी कोणत्याही प्रकारची निरीक्षण घेतले जात नसल्याचे प्राप्त माहितीवरून दिसून येते.
- ३.१.९. योजनेचा लाभ मिळाल्यानंतर लाभधारकांच्या जीवनमानात सुधारणा झाल्याचे कार्यालयाकडून सांगण्यात आले.

३.१.५. कार्यालयास योजना राबविण्यात येणाऱ्या प्रमुख अडचणी व त्यावरील संभाव्य उपाय योजना खालीलप्रमाणे:

प्रमुख अडचणी

१. सद्यस्थितीत शहरी भागात सदर योजना राबविण्यात येत नाही तथापि लोकप्रतिनिधी मार्फत मागणी होत आहे.
२. शौचालयासाठी देण्यात येणारे ₹ १२०००/- अनुदान राज्य व्यवस्थापन कक्षाकडे शिल्लक राहतो.

संभाव्य उपाययोजना

१. सदरची योजना शहरी भागासाठी सुरु करण्यात यावी.
२. शौचालयासाठी देण्यात येणारे ₹ १२०००/- अनुदान हे आदिवासी विकास विभाग व पाणी पुरवठा विभाग या दोन्ही विभागाकडून प्राप्त होत असल्याने तो निधी वगळून योजनेची अनुदान मर्यादा किमान ₹ २,००,०००/- करण्यात यावी.

प्रकरण ३

३.२. राज्य व्यवस्थापन कक्ष-ग्रामीण गृहनिर्माण

३.२.१. सन २०१७-१८ ते २०२१-२२ या कालावधीत शबरी आदिवासी घरकुल योजनेला वर्षनिहाय वितरीत निधी, झालेल्या खर्चाची टक्केवारी तक्ता ३.१ मध्ये दिली आहे.

तक्ता ३.१

सन २०१६-१७ ते २०२१-२२ या कालावधीत वर्षनिहाय वितरीत निधी व झालेल्या खर्चाची टक्केवारी
(₹ लाख)

अ.क्र.	वर्ष	प्राप्त/ वितरीत निधी	झालेला खर्च	झालेल्या खर्चाची टक्केवारी
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)
१.	योजनेच्या सुरवातीपासून ते मार्च २०१७ अखेर	२४,२३४.७९	२४,२३४.७९	१०२.८४
२.	२०१७-१८	१३,२००.००	१३,३६८.५५	१०१.२८
३.	२०१८-१९	१५,०००.००	१४,२२०.५०	९४.८०
४.	२०१९-२०	१२,०००.००	४३,६०९.६५	३६३.४१
५.	२०२०-२१	२७,५००.००	०.००	०.००
६.	२०२१-२२	२६,२५०.००	१८,०७१.४५	६८.८४
एकूण		१,१८,१८४.७९	१,१४,१९३.३०	९६.६२

टीप: योजने अंतर्गत प्राप्त झालेले लक्ष्य त्या वर्षात साध्य झाले नाही तरी पुढील येणाऱ्या आर्थिक वर्षामध्ये पूर्ण केले जाते व सदर घरकुले पूर्ण करण्यासाठीचा खर्च त्या-त्या वर्षाच्या उपलब्ध निधीमधून करण्यात येतो. त्यामुळे सन २०१६-१७, २०१७-१८ व सन २०१९-२० मध्ये झालेला खर्च हा अतिरीक्त दिसून येत आहे. तसेच सन २०२०-२१ मध्ये लक्ष्य प्राप्त नसल्यामुळे खर्च निरंक आहे.

३.२.२. सन २०१७-१८ ते २०२१-२२ करीता योजनेतील झालेला वर्षनिहाय लक्ष, साध्य व एकूण खर्च तक्ता ३.२ मध्ये दिले आहे.

तक्ता ३.२

योजनेतर्गत झालेला वर्षनिहाय लक्ष, साध्य व एकूण खर्च

अ.क्र.	वर्ष	लक्ष	साध्य	एकूण खर्च (₹)
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)
१.	२०१७-१८	११,८०५	१०,७९५	१३,३६८.५५
२.	२०१८-१९	१२,३२२	११,५०४	१४,२२०.५०
३.	२०१९-२०	३८,१५३	३४,०९४	४३,६०९.६५
४.	२०२०-२१	०	०	०
५.	२०२१-२२	१८,५४४	१२,४६०	१८,०७१.४५
एकूण		८०,८२४	६८,८५३	८९,२७०.१५

टीप: सन २०२०-२१ मध्ये लक्ष्य प्राप्त नसल्यामुळे खर्च निरंक आहे.

३.२.३. सन २०१७-१८ ते २०२१-२२ करीता योजनेतील लाभधारकांची एकूण संख्या तक्ता ३.३ मध्ये दिली आहे.

तक्ता ३.३

सन २०१७-१८ ते २०२१-२२ करीता योजनेतील लाभधारकांची एकूण संख्या

(संख्या)

अ.क्र	विभाग	२०१७-१८	२०१८-१९	२०१९-२०	२०२०-२१	२०२१-२२	एकूण
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	(७)	(८)
१.	नाशिक	६,१८६	६,१८२	१०,४६५	०	६,९५२	२९,७८५
२.	अमरावती	१,५४७	१,२५९	५,६११	०	२,३२६	१०,७४३
३.	छत्रपती संभाजीनगर	४००	१,४९४	५,२८८	०	१,२६३	८,४४५
४.	नागपूर	१,५९१	१,५८८	१३,३१५	०	४,३०८	२०,८०२
५.	कोकण	१,५०८	१,४१०	२,२६२	०	२,६२२	७,७०२
६.	पुणे	३३६	३२५	९१९	०	५६४	२,१४४
एकूण		११,४६८	१२,२५८	३७,८६०	०	१८,०३५	७९,६२१

३.२.४. योजनेची अंमलबजावणीची कार्यपद्धती

- ३.२.१. या योजनेला प्रसिध्दी मिळण्यासाठी राज्य व्यवस्थापन कक्ष-ग्रामीण गृहनिर्माण या कार्यालयाकडून वर्तमानपत्र, दूरदर्शन, रेडिओ, प्रसिध्दीपत्रके, मासिके, सोशल नेटवर्किंग साईट अशा विविध माध्यमातून केली जाते. तसेच योजनेचा लाभ मिळण्यासाठी करावयाच्या अर्जाचा नमुना व त्यासोबत जोडावयाची कागदपत्रे याचा तपशील कार्यालयाकडून निश्चित करण्यात येतो.
- ३.२.२. घरकुलाबाबतचा वार्षिक आराखडा तयार करण्यासाठी जिल्ह्यांना कार्यालयाकडून मार्गदर्शक सूचना दिल्या जात असून, त्यानुसार सर्व जिल्ह्यांकडून घरकुलांबाबतचे वार्षिक आराखडे प्राप्त करून घेतले जातात. तसेच प्रत्येक आर्थिक वर्षामध्ये घरकुलांचा लक्षांकाबाबत निश्चित असा महिना ठरलेला नसून साधारणतः माहे मे व जून महिन्यापर्यंत प्राप्त होत असल्याचे कार्यालयाकडून सांगण्यात आले.
- ३.२.३. कार्यालयस्तरावर योजनेतर्गत प्राप्त होणार निधी विहित वेळेत प्राप्त होत असून विभागाकडून मागणी केलेल्या प्रस्तावानुसार १०० टक्के निधीस मंजूरी मिळत असल्याचे, तर निधी प्राप्त झाल्यानंतर सदर निधी जिल्ह्यांना एक महिन्यात उपलब्ध करून देत असल्याचे प्राप्त माहितीवरून दिसून येत आहे.
- ३.२.४. योजनेतर्गत उपलब्ध करून दिलेला निधी योजनेचे स्वरूप हे लाभार्थी केंद्रीत असल्याकारणाने खर्चास विलंब होत असल्याचे सांगण्यात आले. तसेच खर्च झालेल्या रकमेचा विनियोग ज्या कामासाठी निर्धारित करण्यात आला आहे. त्यासाठीच केला जात असल्याची खात्री अधिनस्त कार्यालयाच्या स्तरावर केली जाते.

- ३.१.९ योजनेशी संबंधित जिल्ह्यांकडून शासनस्तरावरून दिलेल्या मार्गदर्शक सूचनेनुसार योजनेचा आढावा घेतला जात असून सदर आढावा प्रत्येक आठवड्याला घेतला जात असल्याचे कार्यालयाकडून सांगण्यात आले .
- ३.१.१० घरकुल मंजुर झाल्यापासून ते घरकुलाचे बांधकाम पूर्ण होईपर्यंत साधारण सरासरी ३६५ दिवस लागत असल्याचे कार्यालयाकडून सांगण्यात आले.
- ३.१.११ सदर योजनेबाबत कार्यालयाच्या स्तरावर तक्रारी प्राप्त होत असून त्या लाभधारक, अलाभधारक तसेच इतर व्यक्तिकडून तक्रारी प्राप्त होत असून, सदर तक्रारी ह्या लाभार्थी निवड, हप्ते वितरण, तांत्रिक समस्या या स्वरूपातील असून, तक्रारीचे निवरण झाल्याची खात्री कार्यालयाकडून केली जात असल्याचे सांगितले.
- ३.१.१२ सदर योजनेच्या अनुषंगाने कार्यालयाकडून दरवर्षी निरीक्षणे घेतली जात असून, निरीक्षण घेताना सामाजिक अंकेक्षण या निकषानुसार निरीक्षण घेऊन अहवाल राज्य शासनास सादर करण्यात येतो. तसेच सदर योजनेमुळे लोकांच्या जीवनमानात सुधारणा होत असल्याचे कार्यालयाकडून सांगण्यात आले.
- ३.१.५ योजनेबाबत सर्वसाधारण अभिप्राय**
 संचालक, राज्य व्यवस्थापन कक्ष, ग्रामीण गृहनिर्माण यांचेकडून पाहणीपत्रकात खालील अभिप्राय प्राप्त झाले आहेत.
१. ग्रामीण भागातील बेघर/कच्च्या घरात वास्तव्यास असणाऱ्या कुटुंबांना स्वतःचे हक्काचे घर मिळवून देणे व त्यांचे राहणीमान सुधारणे हा योजनेचा उद्देश निश्चितच सफल होत आहे.
 २. आदिवासी विकास विभागाने प्रधानमंत्री आवास योजना-ग्रामीणच्या धर्तीवर शबरी आवास योजना राबविल्याने जास्तीत जास्त कुटुंबांना लाभ होत असल्याचे दिसून येत आहे.
- ३.१.६ कार्यालयास योजना राबविण्यात येणाऱ्या प्रमुख अडचणी व त्यावरील संभाव्य उपाययोजना खालीलप्रमाणे आहेत.**
प्रमुख अडचणी :-
१. लाभार्थ्यांकडे जातीचा दाखला नसल्यामुळे निवड व नोंदणी करण्यामध्ये अडचणी निर्माण होतात.
 २. योजनेतर्गत लाभार्थी निवड करणे, ही प्रक्रिया क्लिष्ट व वेळखाऊ आहे.
 ३. वर्ग-२ च्या जमिनीवर आदिवासी कुटुंबाचे वास्तव्य असल्यामुळे मुलांच्या नावावर जमीन हस्तांतरण होत नाही.
 ४. लाभार्थी निवड आदिवासी विकास विभागाने अंतिम करून जिल्हा ग्रामविकास यंत्रणेला देण्यात येत नाही.
- संभाव्य उपाययोजना :-**
१. महसूल खात्याच्या मदतीने जातीचा दाखला मिळविण्याबाबत उपाययोजना करण्यात यावी.
 २. विभागाने प्रधानमंत्री आवास योजना ग्रामीणच्या धर्तीवर एक कायमस्वरूपी प्रतिक्रियादी तयार करावी.
 ३. महसूल विभागाकडून योजनेतील लाभार्थ्यांसाठी सूट मिळणेकामी प्रस्ताव सादर करावा.
 ४. जिल्हा ग्रामीण विकास यंत्रणा व प्रकल्प अधिकारी एकात्मिक आदिवासी विकास प्रकल्प यांचेमध्ये समन्वय असणे गरजेचे आहे.

प्रकरण-४

योजनेची अंमलबजावणी - जिल्हा स्तर

४.१ एकात्मिक आदिवासी विकास प्रकल्प

४.१.१ निवड करण्यात आलेल्या जिल्ह्यातील मूल्यमापन अभ्यास पाहणीसाठी एकूण १८ एकात्मिक आदिवासी विकास प्रकल्प कार्यालयांची निवड करण्यात आली असून निवडलेल्या प्रकल्प कार्यालयातील योजनेच्या अनुषंगाने विभागनिहाय सन २०१७-१८ ते २०२१-२२ या वर्षातील प्राप्त अर्ज, पात्र अर्ज, अपात्र अर्ज व एकूण मंजूर अर्ज संबंधित सविस्तर माहिती खालील तक्ता ४.१ मध्ये दिली आहे.

तक्ता ४.१

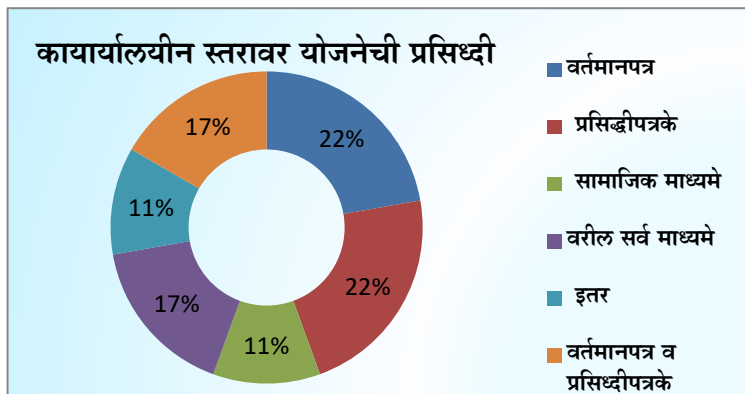
निवडलेल्या जिल्ह्यातील वर्षानिहाय प्राप्त अर्ज व मंजूर अर्ज

अ.क्र.	वर्ष	प्राप्त अर्ज	पात्र अर्ज	अपात्र अर्ज	एकूण मंजूर अर्ज
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)
१	२०१७-१८	८,१००	७,७८२	२७०	४,१०८
२	२०१८-१९	९,६०४	८,९३१	६८४	५,२२८
३	२०१९-२०	१९,१८७	१७,२६७	१,९३०	१४,१४६
४	२०२०-२१	१६	१६१	१८	१९
५	२०२१-२२	२९,४२३	२३,१९१	२,९८०	९,०२६
एकूण		६६,३३०	५७,३३२	५,८८२	३२,५२७

४.१.२ एकात्मिक आदिवासी विकास प्रकल्प यांचे कडून प्राप्त झालेली योजने विषयी माहिती

४.१.१ योजनेची कार्यालयाच्या स्तरावरून प्रसिध्दी केली जात असल्याचे सुमारे ८९ टक्के कार्यालयांनी सांगितले. तसेच योजनेला देण्यात येणाऱ्या प्रसिध्दीचे माध्यमाबाबतची टक्केवारी आलेख ४.१ मध्ये दर्शविलेली आहे.

आलेख ४.१

- ४.१.२ योजनेच्या अनुषंगाने प्राप्त झालेल्या अर्जांची नोंद कार्यालयात स्वतंत्र नोंदवहीत ठेवत असल्याचे सुमारे ६१% कार्यालयांनी सांगितले.
- ४.१.३ योजनेचा कार्यालयाच्या स्तरावरून तालुकानिहाय घरकुलाबाबतचा वार्षिक आराखडा तालुक्याची आदिवासी लोकसंख्या विचारात घेऊन तयार करण्यात येते असल्याचे ५० टक्के कार्यालयांनी नमूद केले तर, ५० टक्के कार्यालयांनी योजनेचा तालुकास्तरावरून आराखडा तयार करण्यात येत नसल्याचे नमूद केले आहे.
- ४.१.४ तालुक्यांना योजनेचा आराखडा तयार करण्याच्या मार्गदर्शक सुचना दिल्याचे व त्याप्रमाणे तालुक्याकडून आराखडा प्राप्त होत असल्याचे सुमारे ३९ टक्के कार्यालयांनी नमूद केले.
- ४.१.५ तालुकानिहाय घरकुलांबाबतची मागणी विचारात घेऊन एकत्रित निधीची मागणी आयुक्त, आदिवासी विकास व राज्य व्यवस्थापन कक्षास सादर केली जाते.
- ४.१.६ लाभार्थी निवडीबाबत जिल्हास्तरीय निवड समितीच्या बैठका तीन महिन्यातून एकदा घेतल्या जात असल्याचे सुमारे ४४ टक्के कार्यालयांनी सांगितले.
- ४.१.७ योजनेतर्गत प्राप्त होणाऱ्या एकूण अर्जा पैकी ९५ टक्के ते १०० टक्के अर्जांना मंजुरी देण्यात येते. तसेच नाकारण्यात येणारे अर्ज हे घरकुल बांधण्यास जागा उपलब्ध नसल्याने, तसेच एकाच कुटुंबातील एका पेक्षा जास्त अर्ज प्राप्त झाल्यामुळे व कागदपत्राच्या अभावामुळे नाकारण्यात येत असल्याचे सांगितले.
- ४.१.८ जातीच्या दाखल्यामुळे अर्ज नाकारण्यात आला असतांना अर्जदारास जातीचा दाखला काढण्यासाठी साधारण १५ ते ३ महिन्याचा कालावधी दिला जात असल्याचे तसेच जातीच्या दाखल्यासाठी तालुकास्तरावर मेळावे आयोजित करून दाखले काढण्याची कार्यवाही करण्यात येत असल्याचे सांगितले.
- ४.१.९ अर्जांची छाननी पंचायत समिती आणि ग्रामपंचायत कार्यालयामार्फत वेळेत करण्यात येत असल्याचे सांगितले.
- ४.१.१० लाभार्थी निवडकरताना विहित निकषांनुसार व शासनाने ठरवून दिलेल्या प्राधान्यक्रमानुसार निवड केली जाते तसेच लाभार्थी निवड व प्रतिक्रियादी कार्यालयाच्या स्तरावर केली जाते.
- ४.१.११ बाधून पुर्ण झालेल्या सर्व घरकुलांची तपासणी प्रत्यक्ष भेट देऊन तपासणी केली जाते.
- ४.१.१२ घरकुलांचा प्रगती अहवाल पंचायत समिती कार्यालयाकडून सादर करण्यात येतात.
- ४.१.१३ तक्रारी प्राप्त झाल्यास तक्रारीचे निवारण करण्यात येते. बहुतांश तक्रारी या अलाभधारकाकडून प्राप्त होतात.
- ४.१.१४ सदर योजनेमुळे लोकांच्या जीवनमानात सुधारणा झाल्याचे १०० टक्के कार्यालयांनी सांगितल्याचे दिसून आले.

४.१.३ योजनेविषयी कार्यालयांचे अभिप्राय

सदर योजनेतर्गत अनुसूचित जमातीच्या लाभार्थ्यांना पक्के घरकूल उपलब्ध करून देता येते. त्यामुळे त्यांचे स्थलांतराचे प्रमाण कमी होण्यास मदत होते. परंतु सद्यस्थितीत महागाईचा विचार करता घरकुलासाठी दिला जाणारा निधी अत्यंत कमी आहे तो वाढविण्यात यावा.

४.१.४ योजनेविषयी येणाऱ्या प्रमुख अडचणी व त्यावरील संभाव्य उपाययोजना

प्रमुख अडचणी

लाभार्थीकडे जातीचा दाखला तसेच जागेचा ८ अ उतारा उपलब्ध होत नाही.

१. योजनेसाठी निधी व लक्षांक अपूरा आहे.
२. गरजू लोकांकडे अज्ञानामुळे व निरक्षरतेमुळे कागदपत्रांची पूर्तता होत नाही.
३. बांधकामाचे चटई क्षेत्र कमी वाटते. त्यामुळे निकषानुसार बांधकाम होत नाही.

संभाव्य उपाययोजना

१. जातीचा दाखला देण्यासाठी विभागाने कॅम्प आयोजित करावेत.
२. शासनाने निधीचा लक्षांक वाढवून द्यावा.
३. शासनाने कागदपत्रांकरीता शिबीर व मेळावे आयोजित केले पाहिजे.
४. चटई क्षेत्र वाढवून देण्यात यावा.

प्रकरण ४

योजनेची अंमलबजावणी—जिल्हा स्तर

४.२ जिल्हा ग्रामीण विकास यंत्रणा

४.२.१ सदर योजनेच्या मूल्यमापन अभ्यास पाहणीसाठी १२ जिल्ह्यांची निवड करण्यात आली असून सदर जिल्ह्यातील जिल्हा ग्रामीण विकास यंत्रणा यांच्याकडून माहिती संकलित करण्यात आली आहे. सन २०१७-१८ ते सन २०२१-२२ या कालावधीतील विभागनिहाय प्राप्त निधी, झालेला खर्च व अखर्चित निधी तक्ता ४.१ मध्ये दिली आहे.

तक्ता ४.१

सन २०१७-१८ ते २०२१-२२ या कालावधीत विभागनिहाय प्राप्त निधी, झालेला खर्च व अखर्चित निधी : (₹ लाख)

अ.क्र.	वर्ष	प्राप्त निधी	झालेला खर्च	अखर्चित निधी
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)
१	२०१७-१८	२,१०८.४५	१,८७६.८५	२३१.६०
२	२०१८-१९	२,१०८.४६	१,९४४.०६	१६४.४०
३	२०१९-२०	२,१०८.५२	१,८०१.२९	३०७.२३
४	२०२०-२१	०.००	०.००	०.००
५	२०२१-२२	३,९२८.९०	२,२१०.४७	१,७१८.४३
एकूण		१०,२५४.३२	७,८३२.६६	२,४२१.६७

४.२.२ योजनेबाबतचे लक्ष व साध्य यांचा वर्षनिहाय तक्ता ४.२ मध्ये दिला आहे.

तक्ता ४.२

योजनेबाबतचे वर्षनिहाय व विभागनिहाय लक्ष व साध्य

अ.क्र.	विभाग	विभागाची भौतिक लक्ष्य व साध्याची माहिती (घरकुलांची संख्या)									
		२०१७-१८		२०१८-१९		२०१९-२०		२०२०-२१		२०२१-२२	
		लक्ष्य	साध्य	लक्ष्य	साध्य	लक्ष्य	साध्य	लक्ष्य	साध्य	लक्ष्य	साध्य
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	(७)	(८)	(९)	(१०)	(११)	(१२)
१	कोकण	१,२४३	१,२२३	१,२४३	१,१९८	१,४३१	१,४६३	०	०	२,३१४	१,९०६
२	नाशिक	२,७८८	२,५६८	२,७८८	२,६२१	४,७५७	४,३१४	०	०	४,७६४	२,९२५
३	पूणे	३०४	३०१	२९४	२९०	९०९	८८६	०	०	५२६	५०९
४	अमरावती	१,०१९	९३९	१,०१९	९६२	४,५००	३,९१८	०	०	१,५३७	९५२
५	छ.संभाजीनगर	२२६	१८९	१,३४३	१,२६८	१,७०५	१,५४२	०	०	९३७	१६४
६	नागपूर	४७७	४६०	४७७	४५०	६,५४५	६,१४८	०	०	२,६६०	१,९६०
एकूण		६,०५७	५,६८०	७,१६४	६,७८९	१९,९४७	१८,२७१	०	०	१२,७३८	८,४१६

४.२.३ पाहणीसाठी निवडलेल्या जिल्ह्यातील वर्षनिहाय प्राप्त अर्ज, पात्र अर्ज, अपात्र अर्ज, एकूण मंजूर अर्ज, प्रलंबित अर्ज यांची संख्या तक्ता ४.३ मध्ये दिली आहे.

तक्ता ४.३

वर्षनिहाय प्राप्त अर्ज, पात्र अर्ज, अपात्र अर्ज, एकूण मंजूर अर्ज, प्रलंबित अर्ज यांची संख्या

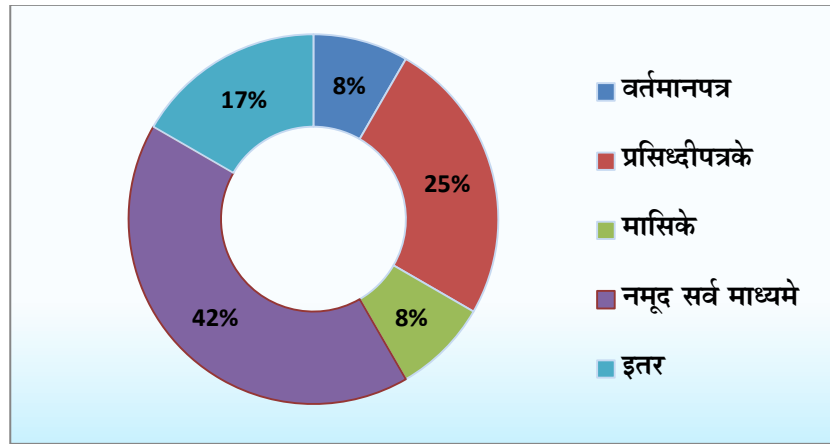
अ.क्र	वर्ष	प्राप्त अर्ज	पात्र अर्ज	अपात्र अर्ज	एकूण मंजूर अर्ज	प्रलंबित अर्ज (४-६)
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	(७)
१	२०१७-१८	१,१७३५	११,३८२	२६४	७,१८९	४,१९३
२	२०१८-१९	१०,८९७	१२,६१९	३४८	९,४०७	३,२१२
३	२०१९-२०	३२,०४९	३१,५६१	४५४	२५,३०४	६,२५७
४	२०२०-२१	०	१४४	०	०	१४४
५	२०२१-२२	३५,००३	२२,७९९	६१६	११,६०९	११,१९०
एकूण		८९,६८४	७८,५०५	१,६८२	५३,५०९	२४,९९६

४.२.४ योजनेची अंमलबजावणीची कार्यपद्धती

सदर योजनेला कार्यालयाच्या स्तरावरून प्रसिध्दी दिली जात असल्याचे १०० टक्के कार्यालयांनी सांगितल्याचे प्राप्त माहितीवरून दिसून आले. त्याबाबतचा आलेख ४.१ मध्ये दिला आहे.

आलेख ४.१

कार्यालयीन स्तरावर योजनेची प्रसिध्दी

४.२.१ आयुक्त, आदिवासी विकास व संचालक, राज्य व्यवस्थापक कक्ष ग्रामीण गृहनिर्माण कार्यालय यांच्या स्तरावरून योजनेबाबत संनियंत्रण केले जात असल्याचे सुमारे ९२ टक्के कार्यालयांनी सांगितले.

४.२.२ योजनेचा लाभ मिळण्यासाठी करावयाच्या अर्जाचा नमुना व त्यासोबत जोडावयाची कागदपत्रे कार्यालयाच्या स्तरावरून निश्चित करण्यात आले असल्याचे, सुमारे ५८ टक्के कार्यालयांनी सांगितल्याचे दिसून आले.

- ४.२.३ राज्य व्यवस्थापन कक्ष ग्रामीण गृहनिर्माण तालुकानिहाय घरकुलाची मागणी विचारात घेऊन एकत्रित मागणी या कार्यालयास सादर केली जात असल्याचे ८३ टक्के कार्यालयाने सांगितल्याचे प्राप्त माहितीवरून दिसून येत आहे.
- ४.२.४ आयुक्त, आदिवासी विकास तसेच राज्य व्यवस्थापक कक्ष ग्रामीण गृहनिर्माण यांचेकडे मागणी केल्यानुसार १०० टक्के निधीस मंजूरी मिळत असल्याचे प्राप्त माहितीवरून दिसून आले.
- ४.२.५ शासनाकडून निधी विहीत वेळेत प्राप्त होत असून, तसेच प्राप्त झालेला निधी लाभार्थ्यांना एक ते तीन महिन्यात उपलब्ध करून दिला जात असल्याचे प्राप्त माहितीवरून दिसून आले.
- ४.२.६ योजनेतर्गत प्राप्त होणारी लक्ष्य वर्षभरात विहीत वेळेत पूर्ण होत नसून त्याची कारणे लाभधारक बांधकाम विहित वेळेत पूर्ण करत नसल्याने तर दुर्गम भागात वाहतुकीची पुरेशी साधने नसल्याने वेळेत बांधकाम साहीत्य उपलब्ध होत नसल्यामुळे घरकुल पूर्ण करण्यात वेळ लागत असल्याची कारणे सांगितल्याचे प्राप्त माहितीवरून दिसून येत आहे.
- ४.२.७ सदर योजनेचा घरकुलाचा लक्षांक प्रत्येक आर्थिक वर्षामध्ये साधारण मे-जून महिन्यापर्यंत प्राप्त होतो.
- ४.२.८ घरकुल मंजूर झाल्यापासून ते घरकुलाचे बांधकाम पूर्ण होईपर्यंत सर्वसाधारणपणे सहा महिने ते एक वर्ष इतका कालावधी लागतो.
- ४.२.९ योजनेचे अर्ज प्राप्त झाल्यावर अर्जाची नोंद स्वतंत्र नोंदवहीत ठेवत असल्याचे ६७ टक्के कार्यालयांनी सांगितल्याचे दिसून आले.
- ४.२.१० लाभार्थी निवडीबाबत जिल्हास्तरीय समितीच्या बैठका वेळेवर होतात.
- ४.२.११ प्राप्त अर्जाची पंचायत समिती कार्यालया मार्फत अर्जाची छाननी विहित वेळेत केली जात असल्याची १०० टक्के कार्यालयांनी सांगितले.
- ४.२.१२ प्राप्त अर्जातून लाभार्थी निविड विहित निकषांनुसार केली जाते.
- ४.२.१३ लाभार्थ्यांचा प्राधान्यक्रम ठरविताना विहित निकषांचे पालन केले जाते.
- ४.२.१४ निविड करण्यात आलेल्या लाभार्थ्यांच्या यादीस वरीष्ठ कार्यालयाची प्रशासकीय मंजूरी घेण्यात येते.
- ४.२.१५ कार्यालयाच्या स्तरावर लाभार्थी निविड व प्रतीक्षा यादी तयार केली जात असल्याचे सुमारे ५८ टक्के कार्यालयांनी सांगितले.
- ४.२.१६ योजनेतर्गत लाभार्थी म्हणून निविड झाल्याचे लाभधारकांना कळविले जाते.
- ४.२.१७ प्राप्त निधी विहित वेळेत खर्च होत असल्याचे सुमारे ८३ टक्के कार्यालयांनी सांगितले.

प्रकरण ५

योजनेची अंमलबजावणी-तालुका स्तर

५.१. गट विकास अधिकारी, पंचायत समिती

५.१.१ योजनेतर्गत सन २०१७-१८ ते सन २०२१-२२ या कालावधीत मूल्यमापन पाहणीसाठी निवडलेल्या २४ तालुक्यातील पंचायत समिती कार्यालयाची वर्षनिहाय झालेला खर्च, लाभधारक व घरकुलांची संख्या या बाबतचा तपशील तक्ता ५.१ मध्ये दिला आहे.

तक्ता ५.१

सन २०१७-१८ ते २०२१-२२ या कालावधीत वर्षनिहाय झालेला खर्च, लाभधारक व घरकुलांची संख्या

अ.क्र	वर्ष	झालेला खर्च (₹ लाख)	एकूण घरकुलाची संख्या
(१)	(२)	(३)	(४)
१	२०१७-१८	२,५३४.५८	२,५९७
२	२०१८-१९	२,३०३.०८	२,६२१
३	२०१९-२०	५,०६२.४५	५,६९२
४	२०२०-२१	१,२५७.४०	१,१७२
५	२०२१-२२	३,३४४.१९	४,०३०
एकूण		१४,५०१.७०	१५,६९५

५.१.२ निवडलेल्या तालुक्यांसाठी वर्षनिहाय प्राप्त अर्ज, पात्र अर्ज व प्रकल्प कार्यालयाने मंजुरी दिलेले अर्जांची संख्या याबाबतचा तपशील तक्ता ५.२ मध्ये दिला आहे.

तक्ता ५.२

निवडलेल्या तालुक्यांसाठी वर्षनिहाय प्राप्त अर्ज, पात्र अर्ज व प्रकल्प कार्यालयाने मंजुरी दिलेले अर्जांची संख्या

अ.क्र	वर्ष	प्राप्त अर्ज	पात्र अर्ज	प्रकल्प कार्यालयाने मंजुरी दिलेले अर्ज (संख्या)
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)
१	२०१७-१८	३,३४२	२,९६२	२,६३८
२	२०१८-१९	३,८६९	३,३९४	२,६६१
३	२०१९-२०	८,५९१	७,९२६	७,२७१
४	२०२०-२१	०	७	०
५	२०२१-२२	८,१७३	६,२१९	५,०६०
एकूण		२३,९७५	२०,५०८	१७,६३०

वरील तक्त्यातील माहितीवरून असे दिसून येते की, सन २०१७-१८ ते २०२१-२२ या कालावधीत सन २०१९-२० या कालावधीत सर्वाधिक अर्ज प्राप्त झाले असून त्याखालोखाल सन २०२१-२२ मध्ये अर्ज प्राप्त झालेले दिसून येत आहे.

५.१.३ सदर योजनेतर्गत लाभधारकांची गटानुसार संख्या तक्ता ५.३ मध्ये देण्यात आली आहे.

तक्ता ५.३

लाभधारकांची गटानुसार संख्या

अ. क्र.	वर्ष	दिव्यांग व्यक्ती	पारधी समाजा च्या व्यक्ती	आदिम समाजा च्या व्यक्ती	विधवा महिला	परित्यक्ता	निराधार	दुर्गम भागातील	इतर	एकूण
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	(७)	(८)	(९)	(१०)	(११)
१	२०१७-१८	४५	१९	७६७	७६	२१	८	८५	१,२५०	२,६०४
२	२०१८-१९	३९	४५	७३२	७०	२९	१०	३९६	१,२६९	२,६२४
३	२०१९-२०	७६	३४	२,७९२	२६५	४६	१२	६५५	३,१९१	७,२३८
४	२०२०-२१	३	०	०	०	०	०	०	०	०
५	२०२१-२२	१११	५७	१,६९४	२६७	५०	५	५४२	२,२०२	५,०७६
एकूण		२७४	१५५	५,९८५	६७८	१४६	३५	१,६७८	७,९१२	१७,५४२

५.१.३ गट विकास अधिकारी, पंचायत समिती कार्यालय यांचे कडून प्राप्त झालेली योजने विषयी माहिती

- सदर योजनेला पंचायत समिती कार्यालयाच्या स्तरावरून प्रसिध्दी दिली जात असल्याचे सर्वच पंचायत समिती, कार्यालयाने सांगितल्याचे प्राप्त माहितीवरून दिसून येत आहे. तसेच प्रचार व प्रसिध्दी देण्याकरीता वर्तमानपत्रातून ८ टक्के तर प्रसिध्दीपत्रका मार्फत सुमारे ३३ टक्के, सोशल नेटवर्किंग साईटवरून १३ तर, इतर माध्यमातून ३३ टक्के प्रसिध्दी देण्यात येत असल्याचे गट विकास अधिकारी, पंचायत समिती कार्यालयांनी सांगितल्याचे दिसून आले.
- घरकुल योजनेचे वरीष्ठ कार्यालयास लक्षांक कळविताना गावची आदिवासी लोकसंख्या विचारात घेतली जात असल्याचे सुमारे ३३ टक्के कार्यालयानी सांगितले तर प्राप्त अर्जांचा संख्या विचारात घेऊन लक्षांक कळवित असल्याचे सुमारे २५ टक्के कार्यालयांनी सांगितल्याचे दिसून येत आहे. तर वरील दोन्ही विषयाचा विचार करून लक्षांक कळविले जात असल्याचे सुमारे २९ टक्के कार्यालयांनी सांगितले.
- सदर योजनेचे शासनाकडून प्राप्त झालेले लक्ष्य वर्षभरात दिलेल्या कालावधीत पूर्ण करत असल्याचे सुमारे ५४ टक्के कार्यालयांनी सांगितले, तर उर्वरित ४६ टक्के कार्यालयांनी लक्ष्य पूर्ण होत नसून त्याबाबत प्रामुख्याने लाभार्थी हा कामानिमित्त बाहेरगावी स्थलांतरीत होत असल्याने, तसेच लाभधारकांच्या अडचणीमुळे घरकुलांचे काम अपूर्ण राहत असल्याचे सांगितले.
- योजनेचा प्रत्येक आर्थिक वर्षामध्ये घरकुलाचा लक्षांक मार्च मध्ये प्राप्त होत असल्याचे प्राप्त माहितीवरून दिसून आले.
- घरकुल मंजूर झाल्यापासून ते घरकुल पूर्ण होण्यासाठी सरासरी ६ ते १२ महिने कालावधी लागल्याचे संबंधित पंचायत समिती कार्यालयानी सांगितले असल्याचे दिसून आले आहे.

६. गावनिहाय मागणी विचारात घेऊन एकत्रित मागणी विहित नमुन्यात तयार करून जिल्हा ग्रामीण विकास यंत्रणा यांचे कार्यालयास सादर केली जात असल्याचे सुमारे ८८ टक्के कार्यालयाने सांगितल्याचे प्राप्त माहितीवरून दिसून येत आहे. तसेच मागणी केलेल्या प्रस्तावानुसार १०० टक्के निधीस मंजूरी मिळत असल्याचे सुमारे ९६ टक्के कार्यालयांनी सांगितल्याचे दिसून येत आहे.
७. सदर योजनेतर्गत ग्रामपंचायत कार्यालयाकडून प्राप्त होणाऱ्या अर्जाच्या अनुषंगाने लाभधारकांना घरकुलाची आवश्यकता आहे किंवा कसे याबाबतची पडताळणी कार्यालयाकडून केली जात असल्याचे सुमारे ९२ टक्के कार्यालयांना सांगितल्याचे दिसून येत आहे.
८. ग्रामपंचायत स्तरावर प्राप्त होणाऱ्या घरकुलाबाबतच्या अर्जाची नोंद ग्रामपंचायत स्तरावर स्वतंत्र नोंदवही मध्ये नोंद घेत असल्याचे ८९ टक्के कार्यालयांनी सांगितल्याचे दिसून आले.
९. योजनेसाठी निधीची तरतूद पुरेशी असल्याचे सुमारे ७५ टक्के कार्यालयांनी सांगितल्याचे दिसून आले.
१०. कार्यालयाकडून पात्र लाभधारकांची यादी अंतिम करतांना एकात्मिक विकास आदिवासी प्रकल्प या कार्यालयाच्या प्रतिनिधीची उपस्थिती असल्याचे सुमारे ९६ टक्के कार्यालयांनी सांगितले.
११. सदर योजनेबाबत ग्रामपंचायत स्तरावर ग्रामसभेच्या बैठका वेळेवर घेतल्या जात असल्याचे सुमारे ८९ टक्के कार्यालयांनी सांगितल्याचे दिसून आले व उर्वरित ११ टक्के ग्रामपंचायतीने बैठका वेळेत घेतल्या जात नसल्याचे प्राप्त माहितीवरून दिसून येत आहे. तर, सदर बैठका वर्षातून चार वेळा घेतल्या जात असल्याचे सुमारे ९८ टक्के कार्यालयाने सांगितल्याचे प्राप्त माहितीवरून दिसून येत आहे. तसेच सदर योजनेबाबतचा विषय नियमित बैठकांमध्ये घेतला जात असून त्याबाबतची स्वतंत्र बैठक घेतली जात असल्याचे प्राप्त माहितीवरून दिसून आले.
१२. ग्रामपंचायतस्तरावर प्राप्त होणाऱ्या अर्जाची छाननी विहित वेळेत होत असल्याचे ९६ टक्के पंचायत समिती, कार्यालयाने सांगितल्याचे प्राप्त माहितीवरून दिसून आले.
१३. लाभार्थी म्हणून निवड झाल्याचे संबंधितांना कळविले जात असल्याचे सर्वच कार्यालयांनी सांगितले तर पत्राद्वारे संबंधितांना कळविले जात असल्याचे ७१ टक्के कार्यालयांनी सांगितले.
१४. शासनाने घरकुल बांधण्यासाठी निर्धारित केलेल्या २६९.०० चौ. फूट चटई क्षेत्रफळापेक्षा लाभधारकाने जास्तीचे बांधकाम केले असल्यास, शासनाने विहीत केलेल्या आराखड्यानुसार घरकुलाचे बांधकाम लाभधारकाने पूर्ण केले असल्याचे सुमारे ९६ टक्के कार्यालयांनी सांगितले, तर त्याची नोंद कार्यालयास्तरावर घेतली जात असल्याचे ८३ टक्के कार्यालयांनी सांगितले असल्याचे दिसून आले.
१५. योजनेमध्ये आदिवासी विकास विभागातील क्षेत्रीय अधिकारी/ कर्मचारी यांचा योजनेत सहभाग असल्याचे ९६ टक्के कार्यालयांनी सांगितले.
१६. लाभार्थ्यास घरकुल मंजूर झाल्यावर घरकुल बांधण्यासाठी स्वतःची जागा उपलब्ध नसल्यास ग्रामसेवकांनी आपले कार्यालयास कळविल्यास जागा उपलब्ध करून देण्यासाठी कार्यालयाच्या स्तरावरून प्रयत्न केले जात असल्याचे सुमारे ८८ टक्के कार्यालयांनी सांगितले. तर लाभार्थीना जागा उपलब्ध करून देण्यासाठी 'पंडीत दिनदयाळ उपाध्याय जागा खरेदीकरिता अर्थसहाय्य' योजनेतून प्रस्ताव मागविले जातात, जमीन मालकासोबत बैठक आयोजित केली जात असल्याचे कार्यालयांनी सांगितले.
१७. मंजूर घरकुलांची रक्कम हप्त्यात अदा केली जात असल्याचे सर्वच कार्यालयांनी सांगितले.

१८. या योजनेत लाभार्थी घरकुलाचे काही हप्ते घेऊन घराचे बांधकाम अर्धवट सोडून स्थलांतरीत होत असल्याचे २५ टक्के कार्यालयांनी सांगितल्याचे दिसून आले. तर याबाबत कार्यालयाच्या स्तरावरून कार्यवाही म्हणून तालुका स्तरावरून पत्रव्यवहार केला जात असल्याचे सांगितले.
१९. लाभार्थी म्हणून निवड झाल्यानंतर लाभार्थीयांना घरकुल बांधकामाबाबत तांत्रिक मार्गदर्शन केले जात असल्याचे सुमारे ९२ टक्के कार्यालयांनी सांगितले, तसेच घरकुल विहित निकषानुसार बांधण्यासाठी कार्यालयात ग्रामीण गृहनिर्माण अभियंताचे पद भरलेले असून सदर अभियंता घरकुलांचे लाईनआऊट ते घरकुल पूर्ण होईपर्यंत तांत्रिक मार्गदर्शन करत असल्याचे प्राप्त माहितवरून दिसून आले.
२०. लाभार्थ्यांना घरकुल बांधकामासाठी बँक/वित्तीय संस्था यांचेद्वारे अर्थसहाय्य उपलब्ध करून देण्यासाठी मदत केली जाते नसल्याचे सुमारे ६७ टक्के कार्यालयांनी सांगितले.
२१. लाभधारकास स्थानिक संसाधनाचा वापर करून घरकुलाचे बांधकाम करण्यासाठी पर्यावरण पुरक, किफायती तंत्रज्ञानाचा वापर करणे याबाबत लाभधारकांस तांत्रिक मार्गदर्शन केले जात असल्याचे सुमारे ९६ टक्के कार्यालयांनी सांगितले.
२२. योजना राबविण्यासाठी कार्यालयाच्या स्तरावरून मेळावे आयोजित केले जात असल्याचे सुमारे ४६ टक्के कार्यालयांनी सांगितले.
२३. बांधण्यात आलेले घरकुल पावसामुळे वाहून जाणे, घराला आग लागणे किंवा इतर कोणत्याही नैसर्गिक आपत्तीमुळे घरकुल नष्ट झाल्यास सदर लाभार्थीस पुन्हा घरकुल बांधून देण्यात येते नसल्याचे ७५ कार्यालयांनी सांगितले.
२४. लाभधारकांना दुबार लाभ देण्याची आवश्यकता वाटत असून सदर दुबार लाभ हा नैसर्गिक आपत्तीमुळे घरकुलाचे नुकसान झाल्यास देण्यात यावा असे ३८ टक्के कार्यालयांनी सांगितले.
२५. योजनेमुळे लोकांच्या जीवनमानात सुधारणा झाल्याचे सुमारे १०० टक्के कार्यालयांनी सांगितल्याचे प्राप्त माहितीवरून दिसून आले.
२६. लोकप्रतिनिधीने सुचविलेल्या लाभधारकांची प्राधान्याने निवड करण्यात येते असल्याचे ४२ टक्के कार्यालयांनी सांगितले.
२७. योजनेबाबत तक्रारी प्राप्त होत असल्याचे ६३ टक्के कार्यालयांनी सांगितले तर सदर तक्रारी अलाभधारकांकडून येत असल्याचे ३८ टक्के कार्यालयांनी सांगितले तसेच तक्रारीचे निवारण हे संबंधित तक्रारदाराची ग्रामपंचायत स्तरावर चौकशी करून व बैठक घेऊन प्रश्न मिटविला जात असल्याचे प्राप्त माहिती वरून दिसून आले.

५.१.४ योजनेविषयी सर्वसाधारण अभिप्राय :

शबरी घरकुल योजना ही चांगली योजना आहे. या योजनेतून अनुसूचित जमातीतील गरजूंना या योजनेचा लाभ दिला जातो. परंतू सध्याची परिस्थिती पाहता ही अनुदानाची रक्कम फारच कमी असल्यामुळे जेथे अतिदुर्गम भाग आहे तेथील लाभार्थ्यांना आर्थिक संकटाचा सामना करून घरकुल पूर्ण करावे लागते. या योजनेमध्ये बांधकाम साहित्य रेंती, सिमेंट, लोखंड तसेच मजुरी या सर्व गोष्टींचा वाढता भाव पाहता शासनाने रक्कम वाढवून द्यावी जेणेकरून लाभधारक उत्कृष्ट प्रकारे बांधकाम पूर्ण करू शकेल.

५.१.५ गट विकास अधिकारी, पंचायत समिती कार्यालय यांना योजनेच्या अंमलबजावणीत येणाऱ्या प्रमुख अडचणी व उपाययोजना खालील प्रमाणे आहेत.

प्रमुख अडचणी

१. योजने अंतर्गत निश्चित होत असलेला लक्षांक व अनुदान अल्प स्वरूपाचे आहे.
२. लाभधारकाकडे स्वतःची जागा नसल्याने तसेच बऱ्याचदा गावठाण अंतर्गत जागा उपलब्ध होत नसल्याने जागे अभावी लाभधारक लाभापासून वंचित राहतात.
३. लाभधारकास जातीचा दाखला व कागदपत्रे मिळण्यास विलंब व अडचणी येतात.
४. घरकुल बांधकाम साहित्याच्या वाहतूकीस अतिरिक्त खर्च होतो.

संभाव्य उपाययोजना

१. शासनाने योजनेतर्गत लक्षांक व अनुदान जास्त प्रमाणात दिले पाहिजे जेणे करून जास्तीत जास्त लाभधारकांना योजनेचा लाभ देणे शक्य होईल.
२. जागेच्या अडचणीबाबत शासनाने योग्य धोरण ठरवावे जेणेकरून लाभार्थी लाभापासून वंचित राहणार नाही.
३. जातीच्या दाखले व इतर कागदपत्रांबाबत संबंधित विभागाने कॅप घेण्यात यावे.
४. बांधकाम साहित्य खरेदीबाबत लाभधारकास सवलत देण्याबाबत शासनाने विचार करावा.

प्रकरण ५

५.२ ग्रामसेवक ग्रामपंचायत कार्यालयांची योजने विषयी माहिती

५.२.१ योजनेतर्गत सन २०१७-१८ ते सन २०२१-२२ या कालावधीत मूल्यमापन अभ्यास पाहणीसाठी निवडलेल्या ४८ गावातील ग्रामपंचायतीमध्ये वर्षनिहाय प्राप्त अर्ज, ग्रामसभेने मंजुरी दिलेल्या अर्जांची संख्या, समितीने शिफारस केलेल्या अर्जांची संख्या व पुर्ण झालेल्या घरकुलांची संख्या तक्ता ५.१ मध्ये दिला आहे.

तक्ता ५.१

सन २०१७-१८ ते २०२१-२२ या कालावधीत वर्षनिहाय प्राप्त अर्ज, ग्रामसभेने मंजुरी दिलेल्या अर्जांची संख्या, समितीने शिफारस केलेल्या अर्जांची संख्या व पुर्ण झालेल्या घरकुलांची संख्या

अ.क्र	वर्ष	प्राप्त अर्ज	ग्रामसभेने मंजुरी दिलेल्या अर्जांची संख्या	समितीने शिफारस केलेल्या अर्जांची संख्या	पुर्ण झालेल्या घरकुलांची संख्या
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)
१	२०१७-१८	१०५	१०१	९७	९६
२	२०१८-१९	१९४	१८७	१६५	१४४
३	२०१९-२०	४८३	४७९	३५३	३२३
४	२०२०-२१	७०	७०	७०	५६
५	२०२१-२२	१,२४३	१,२०८	८७६	५५४
एकूण		२,०९५	२,०४५	१,५६१	१,१७३

५.२.२ ग्रामसेवक,ग्रामपंचायत यांचेकडून प्राप्त झालेली योजनेविषयी माहिती

१. योजनेस ग्रामसेवक ग्रामपंचायत यांच्या स्तरवरून प्रसिध्दी दिली जाते असे सर्वच ग्रामसेवक, ग्रामपंचायत कार्यालयांनी सांगितले.
२. प्रसिध्दी देण्याकरीता काही माध्यमे सामायिकरीत्या वापरण्यात असल्याचे आढळले त्यात ग्रामसभेमार्फत ३६ टक्के, दवंडी देऊन ११ टक्के, वर्तमानपत्रातून ४ टक्के तर इतर माध्यमातून प्रसिध्दी देत असल्याचे सुमारे २८ टक्के व वरील सर्व तसेच बॅनरद्वारे ९ टक्के प्रसिध्दी देण्यात येत असल्याचे ग्रामपंचायत कार्यालयांनी सांगितल्याचे दिसून आले.
३. सदर योजनेचा प्राप्त होणार लक्षांक प्रत्येक आर्थिक वर्षामध्ये साधारणता मार्च महिन्यात प्राप्त होत असल्याचे १६ ग्रामपंचायत कार्यालयानी सांगितल्याचे दिसून आले आहे उर्वरित कार्यालयानी साधारणता ऑगस्ट, सप्टेंबर, मे, जून, एप्रिल महिन्यात प्राप्त होत असल्याचे प्राप्त माहितीवरून दिसून आले.
४. घरकुल मंजूर झाल्यापासून ते घरकुल पुर्ण होईपर्यंत सरासरी ६ ते १२ महिने कालावधी लागल्याचे ग्रामपंचायत कार्यालयानी सांगितले असल्याचे दिसून आले आहे.

५. सदर योजनेतर्गत प्राप्त होणाऱ्या अर्जाच्या अनुषंगाने लाभधारकांना घरकुलाची आवश्यकता आहे किंवा कसे याबाबतची पडताळणी ग्रामपंचायत कार्यालयाकडून केली जात असल्याचे सर्व ग्रामपंचायतीने सांगितल्याचे दिसून आले.
६. प्राप्त होणाऱ्या घरकुलाबाबतच्या अर्जाची नोंद ग्रामपंचायत स्तरावर स्वतंत्र नोंदवही मध्ये नोंद घेत असल्याचे ८९ टक्के ग्रामपंचायतीने सांगितल्याचे दिसून आले, तर उर्वरित ११ टक्के ग्रामपंचायतीने नोंद घेतली जात नसल्याचे प्राप्त माहितीवरून दिसून आले.
७. सदर योजनेबाबत ग्रामपंचायत स्तरावर ग्रामसभेच्या बैठका वेळेवर घेतल्या जात असल्याचे सुमारे ८९ टक्के ग्रामपंचायत कार्यालयानी सांगितल्याचे दिसून आले. तर उर्वरित ११ टक्के ग्रामपंचायतीने बैठका वेळेत घेतल्या जात नसल्याचे प्राप्त माहितीवरून दिसून आले. तर सदर बैठका वर्षातून तीन पेक्षा जास्त वेळा घेतल्या जात असल्याचे सुमारे ९८ टक्के ग्रामपंचायत कार्यालयाने सांगितल्याचे प्राप्त माहितीवरून दिसून आले. तसेच सदर योजनेबाबतचा विषय नियमित बैठकांमध्ये घेतला जात असून त्याबाबतची स्वतंत्र बैठक सुध्दा घेतली जात असल्याचे प्राप्त माहितीवरून दिसून आले.
८. ग्रामपंचायतस्तरावर प्राप्त होणाऱ्या अर्जाची छाननी विहित वेळेत होत असल्याचे ९६ टक्के ग्रामपंचायत कार्यालयाने सांगितल्याचे प्राप्त माहितीवरून दिसून आले.
९. ग्रामपंचायतस्तरावर घरकुलाबाबतचे प्राप्त होणारे अर्ज ग्रामसभेपुढे ठेवण्यासाठी एक महिन्याचा कालावधी लागत असल्याचे ७४ टक्के, तर दोन महिन्याचा कालावधी लागत असल्याचे सुमारे १७ टक्के, तर तीन महिन्याचा कालावधी लागत असल्याचे ६ टक्के, तसेच चार व त्यापेक्षा जास्त कालावधी लागत असल्याचे सुमारे २ टक्के ग्रामसेवक, ग्रामपंचायत कार्यालयानी सांगितल्याचे दिसून आले.
१०. घरकुलाचा अर्जाचा प्राधान्यक्रम ठरविण्याचा अधिकार ग्रामपंचायतीला असल्याचे सुमारे ९४ टक्के ग्रामपंचायतीने सांगितले असल्याचे दिसून येत आहे, तसेच प्राधान्याक्रमांनुसार अर्जदार उपलब्ध नसल्यास गरजू व्यक्तींची निकड पाहून प्राधान्यक्रम ठरविण्यात येत असल्याचे प्राप्त माहितीवरून दिसून येत आहे.
११. योजनेतर्गत लाभार्थीची निवड झाल्यानंतर लाभार्थीयांना घरकुल बांधकामासंदर्भात मार्गदर्शन केले जात असल्याचे सर्वच ग्रामपंचायत कार्यालयांनी सांगितले असल्याचे प्राप्त माहितीवरून दिसून येत आहे.
१२. घरकुल योजनेतर्गत लाभार्थी म्हणून निवड झाल्याचे ग्रामपंचायत कार्यालयाकडून कळविले जात असून पत्राद्वारे कळविले जात आल्याचे २७ टक्के, तसेच ग्रामपंचायतीच्या फलकावर लिहून कळविले जात असल्याचे १८ टक्के कार्यालयांनी सांगितले. उर्वरित कार्यालयांनी तोंडीसूचना देऊन कळविले असल्याचे सांगितले.
१३. घरकुल बांधून पुर्ण झाल्यावर घरकुलाची तपासणी केली जात असल्याचे १०० टक्के कार्यालयाने सांगितले आहे. तसेच शासनाने निर्धारित केलेल्या २६९.०० चौ.फूट चटई क्षेत्रफळात बांधकाम पूर्ण केले असून, त्यांची नोंद कार्यालयाच्या स्तरावर घेतली जात असल्याचे सुमारे ८५ टक्के कार्यालयांनी सांगितले तर १५ टक्के ग्रामपंचायत कार्यालयानी नोंद घेतली जात नसल्याचे सांगण्यात आले.
१४. स्वतःचे पक्के घर असतांना घरकुल योजनेतून लाभ मिळण्याबाबत अर्ज केला असल्याची प्रवृत्ती दिसून आल्याचे २३ टक्के कार्यालयांनी सांगितले.

१५. लाभधारकांची यादी तयार करताना प्राधान्याने लोकप्रतिनिधीने सुचविलेल्या लाभधारकांची प्राधान्याने निवड करण्यात येत असल्याचे सुमारे ६० टक्के कार्यालयानी सांगितल्याचे दिसून आले.
 १६. घरकुल मिळणेबाबत अर्ज करण्यात आलेल्या अर्जदाराचे स्वतःचे पक्के घर असताना देखिल योजनेंतर्गत घरकुल मिळावे म्हणून अर्ज करत असल्याची प्रवृत्ती दिसून आल्याची सुमारे २३ टक्के कार्यालयानी सांगितले, तर ७७ टक्के कार्यालयानी तशी प्रवृत्ती दिसून आली नसल्याचे प्राप्त माहितवरून दिसून आले.
 १७. सदर योजना यशस्वी होण्यासाठी योजनेच्या अनुदानामध्ये वाढ करण्यात यावी, तसेच हप्त्याचे पैसे वेळेत लाभधारकांच्या खात्यात जमा व्हावे असे वाटते.
 १८. सदर योजनेमुळे लोकांच्या जीवनमानात सुधारणा झाल्याचे सर्वच कार्यालयाने सांगितले.
 १९. योजनेबाबत तक्रारी प्राप्त होत असल्याचे ४६ टक्के कार्यालयाने सांगितले तर सदरच्या तक्रारी लाभधारकाकडून होत असून त्याची प्रमुख कारणे निधी कमी प्राप्त होणे याबाबत असून तक्रारीबाबत वरीष्ठ कार्यालयाच्या निदर्शनास आणण्यात येत असल्याचे ६८ टक्के कार्यालयाने सांगितले
 २०. सदर योजनेत बदल करावयाचा असल्यास योजनेच्या निधीत वाढ होणे अपेक्षित असल्याचे तसेच मिळणारे अनुदान लाभार्थ्यांच्या खात्यात वेळेत जमा करावे, हे बदल करणे अपेक्षित आहेत.
- ५.२.३. ग्रामसेवक ग्रामपंचायत कार्यालय यांना योजनेच्या अंमलबजावणीत येणाऱ्या प्रमुख अडचणी व उपाययोजना खालील प्रमाणे आहेत.**

प्रमुख अडचणी

१. योजने अंतर्गत मिळणारे लक्षांक व अनुदान अल्प स्वरूपाचे आहे.
२. लाभधारकाकडे स्वतःची जागा नसल्याने तसेच बऱ्याचदा गावठाण अंतर्गत जागा उपलब्ध होत नसल्याने जागे अभावी लाभधारक लाभापासून वंचित राहतात.
३. लाभधारकास जातीचा दाखला व कागदपत्रे मिळण्यास विलंब व अडचणी येतात.
४. घरकुल बांधकाम साहित्याच्या वाहतूकीसाठी अतिरिक्त खर्च होतो.

संभाव्य उपाययोजना

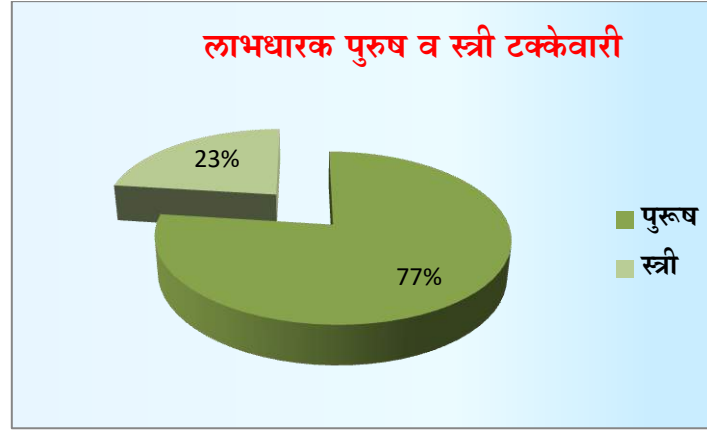
१. शासनाने योजनेंतर्गत लक्षांक व अनुदान जास्त प्रमाणात दिले पाहिजे जेणे करून जास्तीत जास्त लाभधारकांना योजनेचा लाभ देणे शक्य होईल.
२. जागेच्या अडचणीबाबत शासनाने योग्य धोरण ठरवावे जेणेकरून लाभार्थी लाभापासून वंचित राहणार नाही.
३. जातीच्या दाखले व इतर कागदपत्रेबाबत संबंधित विभागाने कॅप घेण्यात यावा.
४. बांधकाम साहित्य खरेदीबाबत लाभार्थ्यास सवलत देण्याबाबतचा शासनाने विचार करावा.

प्रकरण ६

योजनेशी संबंधित लाभधारकांविषयी माहिती

- ६.१ मूल्यमापन अभ्यासाकरिता शबरी आदिवासी घरकुल या योजनेकरिता निवड करण्यात आलेल्या जिल्ह्यातून सन २०२१-२२ मधील लाभधारकांकडून माहिती संकलित केली आहे. यासाठी २४० लाभधारक निवडण्यात आले असून निवडलेल्या लाभधारकांमध्ये पुरुष लाभधारकांचे प्रमाण ७७ टक्के असून स्त्रियांचे प्रमाण २३ टक्के होते.

आलेख क्र. ६.१

- ६.२ निवड करण्यात आलेल्या लाभधारकांचे वय सरासरी ४४ असल्याचे प्राप्त माहितीवरून दिसून आले.
- ६.३ लाभधारकांच्या शैक्षणिक पात्रतेनुसार विभागणी तक्ता ६.१ मध्ये दिली आहे.

तक्ता ६.१

शैक्षणिक पात्रतेनुसार लाभधारकांची विभागणी

अ.क्र	विभाग	निरक्षर	प्राथमिक	माध्यमिक	उच्च माध्यमिक	पदवी व त्यापेक्षा जास्त	एकूण टक्के
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	(७)	(८)
१	कोकण	३०	२०	३०	२०	०	१००
२	नाशिक	५३	२५	१३	१०	०	१००
३	पुणे	४०	२५	२५	८	३	१००
४	अमरावती	४३	२०	२५	८	५	१००
५	छ. संभाजी नगर	४५	२५	२५	५	०	१००
६	नागपूर	२३	२८	३३	१८	०	१००
एकूण		३९	२४	२५	११	१	१००

- ६.४ मूल्यमापन अभ्यास पाहणीसाठी निवड करण्यात आलेल्या लाभधारकांच्या कुटूंबातील एकूण सदस्य संख्या सरासरी ५ होती.

६.५ लाभधारकांची गटानुसार विभागणी तक्ता ६.२ मध्ये दिली आहे.

तक्ता ६.२

लाभधारकाची सामाजिक गटानुसार विभागणी

अ.क्र.	विभाग	अनुसूचित जमाती	आदिम जमाती	पारधी जमाती	परित्यक्ता	इतर	एकूण
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	(७)	(८)
१	कोकण	३३	५०	०	०	१८	१००
२	नाशिक	७०	३	३	३	२३	१००
३	पुणे	१८	५०	३	०	३०	१००
४	अमरावती	६८	२५	८	०	०	१००
५	छ.संभाजीनगर	९०	०	३	३	५	१००
६	नागपूर	७८	०	१३	१०	०	१००
एकूण		५९	२१	५	३	१३	१००

६.६ वरील तक्त्यावरून असे दिसून येते की, निवडलेल्या एकूण लाभधारकांपैकी सर्वाधिक लाभधारक अनुसूचित जमातीच्या गटातील असून, त्याखालोखाल आदिम जमातीचे लाभधारक आहेत.

६.७ मुख्य व्यवसायानुसार लाभधारकांची विभागणी तक्ता ६.३ मध्ये दिली आहे.

तक्ता ६.३

मुख्य व्यवसायानुसार लाभधारकांची विभागणी

अ.क्र.	विभाग	शेती	शेतमजुरी	नोकरी	व्यवसाय	घरकाम	इतर	एकूण
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	(७)	(८)	(९)
१	कोकण	५३	४३	५	०	०	०	१००
२	नाशिक	४३	४५	०	३	३	८	१००
३	पुणे	२३	६८	५	०	५	०	१००
४	अमरावती	३३	६३	३	३	०	०	१००
५	छ.संभाजीनगर	५५	३३	०	३	३	८	१००
६	नागपूर	६३	२५	०	८	०	५	१००
एकूण		४५	४६	२	३	२	३	१००

६.८ वरील तक्त्यावरून असे दिसून येते की, निवडलेल्या एकूण लाभधारकांपैकी सर्वाधिक मुख्य व्यवसाय हा शेतमजुरी असून, त्याखालोखाल शेती असल्याचे दिसून आले.

६.९ निवड करण्यात आलेल्या लाभधारकांच्या कुटुंबांचा मासिक खर्च सरासरी ₹६०५४ असल्याचे प्राप्त माहितीवरून दिसून येते.

- ६.१० योजनेंतर्गत निवड करण्यात आलेल्या लाभधारकांच्या कुटुंबाच्या मालकीची जमीन नसल्याचे सुमारे ४४ टक्के लाभधारकांनी सांगितले, तर एक एकर जमीन असल्याचे १३ टक्के व दोन एकर जमीन असल्याचे सुमारे १७ टक्के लाभधारकांनी सांगितले असल्याचे प्राप्त माहितीवरून दिसून येते.
- ६.११ योजनेबाबत माहिती प्राप्त झालेल्या माध्यमांनुसार लाभार्थ्यांची विभागणी तक्ता ६.४ मध्ये दिली आहे.

तक्ता ६.४

माहिती प्राप्त झालेल्या माध्यमांनुसार लाभार्थ्यांची विभागणी

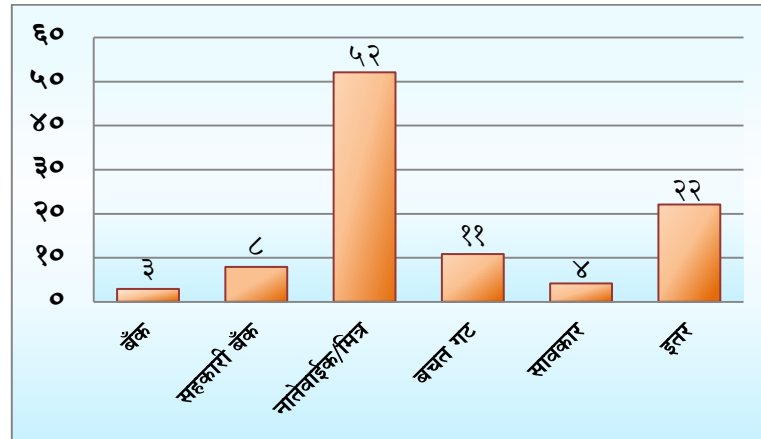
अ.क्र.	विभाग	टि.व्ही	होडींग्ज	ग्रामपंचायत कार्यालय	नातेवाईक/मित्र	इतर	एकूण
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	(७)	(८)
१	कोकण	०	३	९८	०	०	१००
२	नाशिक	०	०	९८	३	०	१००
३	पुणे	०	०	९५	५	०	१००
४	अमरावती	५	०	९५	०	०	१००
५	छ.संभाजीनगर	०	१८	७५	०	८	१००
६	नागपूर	०	३	९३	०	५	१००
एकूण		१	४	९२	१	२	१००

- ६.१२ योजनेबाबतची माहिती ग्रामपंचायत कार्यालयाकडून मिळाली असल्याचे सुमारे ९२ टक्के लाभधारकांनी सांगितल्याचे दिसून आले आहे. तसेच योजनेबाबत सविस्तर माहिती करून घेण्यासाठी सर्वच लाभधारकांनी शासकीय कार्यालयाना भेट दिली असून १०० टक्के लाभधारकांनी ग्रामपंचायत कार्यालयास भेट दिली असल्याचे सांगितले.
- ६.१३ सदर योजनेचा अर्ज करताना कागदपत्रे जोडले असल्याचे सर्वच लाभधारकांनी सांगितले असल्याचे दिसून आले. त्यामध्ये अर्जासाठी ओळपत्रासाठी फोटो सादर केल्याचे सुमारे ९९ टक्के, सातबारा जोडला असल्याचे ३८ टक्के, ८-अ उतारा जोडला असल्याचे ९१ टक्के, वार्षिक उत्पन्नाचा दाखला ९४ टक्के, घर पट्टी, पाणी पट्टी आणि विद्युत बिल यापैकी एक कागदपत्र जोडले असल्याचे ८५ टक्के, निवडणुक मतदार ओळखपत्र सादर केल्याचे ८१ टक्के, सरपंच तलाठ्याचा दाखला ९२ टक्के, अपत्य दाखला/ स्वघोषणा पत्र दिल्याचे ७२ टक्के, आधारकार्ड जोडल्याचे १०० टक्के, रहिवासी प्रमाणपत्र जोडल्याचे १०० टक्के, बँक खाते पासबुक सत्यप्रत दिल्याचे १०० टक्के, रेशन कार्ड / कुटुंब प्रमाणपत्र दिल्याचे १०० टक्के, कुटुंबाचे समंती पत्र जोडल्याचे ५७ टक्के, जातीच्या दाखल्याची सत्यप्रत जोडल्याचे ९९ टक्के, दारिद्र्य रेषेखालील प्रमाणपत्र दिल्याचे ५० टक्के, दिव्यांग दाखला दिल्याचे ८ टक्के, लाभधारकांनी सांगितले.
- ६.१४ सदर योजनेबाबत कागदपत्रे नसल्यास कागदपत्रे जमा करण्यासाठी वाढीव कालावधी देण्यात आला असल्याचे सुमारे ५१ टक्के लाभधारकांनी सांगितले. तर कागदपत्रे जमा करण्यासाठी १५ दिवसांचा कालावधी दिला असल्याचे सुमारे ५८ टक्के सांगितले, तर ३० दिवसांचा कालावधी दिला असल्याचे सुमारे २२ टक्के, व ८ दिवसांचा कालावधी लागला असल्याचे सुमारे १३ टक्के लाभधारकांनी सांगितले असल्याचे दिसून आले.

- ६.१५ सदर योजनेचा अर्ज करताना ग्रामपंचायत कार्यालयाची मदत घेतली जात असल्याचे सुमारे ८५ टक्के लाभधारकांनी सांगितले तर उर्वरित लाभधारकांनी मदत घेतली नसल्याचे प्राप्त माहितीवरून दिसून आले.
- ६.१६ योजनेचा अर्ज भरताना लाभधारकांस जातीचा दाखला व उत्पन्नाचा दाखला मिळण्यास अडचणी आल्या असल्याचे प्राप्त माहितीवरून दिसून येते.
- ६.१७ शबरी घरकुल योजनेतर्गत लाभार्थी म्हणून निवड झाल्याचे ग्रामपंचायत कार्यालयाकडून कळविले असल्याचे सुमारे ९१ टक्के लाभधारकांनी सांगितले तर जिल्हा व तालुका कार्यालयाकडून कळविले जात असल्याचे ८ टक्के लाभधारकांनी सांगितले, तसेच उर्वरित लाभधारकांनी याबाबत काही सांगितले नसल्याचे प्राप्त माहितीवरून दिसून येते.
- ६.१८ निवड झाल्यानंतर कागदपत्रे ग्रामपंचायत कार्यालयास जमा केल्याचे सुमारे ८५ टक्के लाभधारकांनी सांगितल्याचे प्राप्त माहितीवरून दिसून आले.
- ६.१९ सदर योजनेतर्गत लाभ मिळणेसाठी लाभधारकांनी एकदा अर्ज केला असल्याचे सुमारे ८१ टक्के लाभधारकांनी सांगितले तर दोनदा अर्ज केला असल्याचे १४ टक्के व उर्वरित ६ टक्के लाभधारकांनी दोन पेक्षा जास्त वेळा अर्ज केला असल्याचे सांगितले आहे. तसेच योजनेतर्गत प्राप्त होणारे अनुदान थेट बँक खात्यात जमा होत असल्याचे १०० टक्के लाभधारकांनी सांगितले असून, २० टक्के अनुदान सुरवातीला प्राप्त झाल्याचे सुमारे ६८ टक्के लाभधारकांनी सांगितल्याचे दिसते.
- ६.२० अर्ज केल्यानंतर अनुदानाचा पहिला हप्ता एका महिन्यांचा प्राप्त झाल्याचे २७ टक्के लाभधारकांनी सांगितले तर अनुदानाचा हप्ता मिळण्यास एक ते तीन महिन्यांचा कालावधी लागला असल्याचे सुमारे ३६ टक्के लाभधारकांनी सांगितले.
- ६.२१ योजनेतर्गत प्राप्त होणारा अनुदानाचा दुसरा हप्ता प्राप्त होण्यासाठी पंचायत समितीचे अभियंता येऊन पहिल्या हप्त्यात बांधकाम करण्यात आलेल्या जोत्याचे फोटो व आवश्यक माहिती घेऊन ते फोटो व माहिती अवास सॉफ्ट मध्ये अपलोड करण्यात येतात व त्यानंतर दुसरा हप्ता प्राप्त होत असल्याचे लाभधारकांनी सांगितले. तसेच घरकुलाचे अनुदानाचे हप्ते चार हप्त्यात प्राप्त झाल्याचे ८७ टक्के लाभधारकांनी सांगितले व उर्वरित १४ टक्के लाभधारकांनी तीन हप्त्यात अनुदान प्राप्त होत असल्याचे प्राप्त माहितीवरून दिसून आले.
- ६.२२ योजनेतर्गत प्राप्त होणारे अनुदानाचे हप्ते मिळण्यास विलंब लागत असल्याचे ७६ टक्के लाभधारकांनी सांगितले तर २४ टक्के लाभधारकांनी अनुदानाचे हप्ते मिळण्यास विलंब लागत नसल्याचे सांगितले आहे. अनुदानाचे हप्ते मिळण्यास विलंब लागत असल्याची कारणे लाभधारकांनी घरकुलाचे बांधकाम वेळेवर पूर्ण न झाल्यामुळे, तसेच कार्यालयाकडून अनुदानाचा चेक मिळण्यास विलंब लागत असल्याचे सांगितले आहे.
- ६.२३ घरकुलाचे बांधकाम सुरू असतांना किंवा घरकुल पूर्ण झाल्यानंतर शासकीय अधिकाऱ्यांनी घरकुल तपासणीसाठी भेटी दिल्या असल्याचे ९९ टक्के लाभधारकांनी सांगितले.
- ६.२४ योजनेतर्गत प्राप्त होणारे अनुदान लाभधारकाच्या स्वतःच्या बँक खात्यात जमा झाले असल्याचे १०० टक्के लाभधारकांनी सांगितल्याचे प्राप्त माहितीवरून दिसून आले.

- ६.२५ सदर योजनेतर्गत सरासरी ₹१,२०,०००/- अनुदान प्राप्त झाल्याचे लाभधारकांनी सांगितले असून अनुदाना व्यतिरिक्त लाभधारकांनी स्वतः जवळील रक्कम वापरली असल्याचे सुमारे ९८ टक्के लाभधारकांनी सांगितले असल्याचे प्राप्त माहितीवरून दिसून आले.
- ६.२६ घरकुल मंजूर झाल्यावर ते बांधण्यासाठी स्वतःच्या मालकीची जमीन उपलब्ध असल्याचे सुमारे ९९ टक्के लाभधारकांनी सांगितले आहे. तसेच शासनाकडून 'पंडीत दिनदयाळ उपाध्याय घरकुल जागा खरेदी अर्थसहाय्य' या योजनेतून जागा खरेदीसाठी अर्थसहाय्य घेतले जात नसल्याचे सुमारे ८१ टक्के लाभधारकांनी सांगितले.
- ६.२७ योजनेतर्गत मंजूर झालेले घरकूल बांधून पूर्ण करण्यास सुमारे तीन महिने वेळ लागत असल्याचे १४ टक्के, सहा महिने कालावधी लागत असल्याचे ४७ टक्के, तर एक वर्षाचा कालावधी लागत असल्याचे ३६ टक्के लाभधारकांनी सांगितल्याचे दिसून आले.
- ६.२८ घरकुलाच्या बांधकामासाठी लागणारे साहित्य वेळेवर उपलब्ध न झाल्याने तसेच शासनाकडून अनुदानाचे हप्ते वेळेवर मिळाले नसल्याने तर स्वतःकडे असलेल्या पैशाच्या कमतरतेमुळे घरकुल बांधून पूर्ण होण्यास जास्त कालावधी लागत असल्याचे लाभधारकांनी सांगितल्याचे दिसून आले.
- ६.२९ योजनेतर्गत मंजूर झालेले घरकूल बांधण्यासाठी लागलेला खर्च लाभधारकांनी स्वःखर्चातून केला असल्याचे सुमारे ९६ टक्के लाभधारकांनी सांगितल्याचे दिसून येत आहे.
- ६.३० घरकुल बांधण्यासाठी लाभधारकांनी स्वःखर्चातून जी रक्कम वापरली ती रक्कम बँक, सहकारी बँक, नातेवाईक/ मित्र, बचत गट, सावकार व इतर इत्यादीकडून घेण्यात आली त्याबाबतची टक्केवारी आलेख ६.२ मध्ये दर्शविण्यात आला आहे.

आलेख ६.२

- ६.३१ योजनेतर्गत मंजूर झालेले घरकूल पूर्ण बांधण्यासाठी रु.१,२०,०००/- खर्च झाल्याचे केवळ दोन टक्के लाभधारकांनी सांगितले तर रु. १,८०,०००/- खर्च झाल्याचे सुमारे १८ टक्के, रु. २,००,०००/-पर्यंत खर्च झाल्याचे सुमारे ४३ टक्के, रु.२५००००/- खर्च झाल्याचे १७ टक्के, रु.३०००००/- खर्च झाल्याचे १३ टक्के, तर रु.४,००,०००/- पेक्षा जास्त खर्च झाल्याचे ८ टक्के लाभधारकांनी सांगितले.
- ६.३२ बांधून पूर्ण झालेल्या घरकूल शासनाने निर्धारित केलेल्या २६९.०० चौ.फू.चटई क्षेत्रफळापेक्षा जास्त जागेवर बांधकाम केले असल्याचे ८२ टक्के लाभधारकांनी सांगितले, तर उर्वरित १८ टक्के

लाभधारकांनी निर्धारित केलेल्या २६९.०० चौ.फू.चटई क्षेत्रफळात केले असल्याचे प्राप्त माहितीवरून दिसून येत आहे.

- ६.३३ घरकुलाचे बांधकाम सुरू असताना तसेच बांधकाम पूर्ण झाल्यावर शासकीय अधिकाऱ्यांनी घरकुल तपासणीसाठी भेट दिली जात असल्याचे सुमारे ९९ टक्के लाभधारकांनी सांगितल्याचे दिसून येत आहे.
- ६.३४ शासनाने विहित केलेल्या आराखडयानुसार बैठकघर बांधण्यात आले असल्याचे सुमारे ५८ टक्के लाभधारकांनी सांगितले.
- ६.३५ शासनाने विहित केलेल्या आराखडयानुसार स्वयंपाक घर बांधण्यात आल्याचे सुमारे ६८ टक्के लाभधारकांनी सांगितले.
- ६.३६ योजनेतर्गत शौचालय बांधण्यात आल्याचे ६३ टक्के लाभधारकांनी सांगितले, तर शौचालय बांधण्यासाठी स्वतंत्र खर्च केला असल्याचे ७६ टक्के लाभधारकांनी सांगितल्याचे दिसून आले.
- ६.३७ योजनेतर्गत वीज जोडणी करून देण्यात आली असल्याचे सुमारे १७ टक्के लाभधारकांनी सांगितले तर पाणी पुरवठ्याची सोय करून देण्यात आली असल्याचे सुमारे २८ टक्के लाभधारकांनी सांगितले.
- ६.३८ योजनेतर्गत सांडपाणी वाहुन जाण्यासाठी गटाराची सोय करून देण्यात आली असल्याचे सुमारे २४ टक्के लाभधारकांनी सांगितले.
- ६.३९ योजनेचा लाभ मिळण्यापूर्वी लाभधारकांचे घर कुडा-मातीचे असल्याचे सुमारे ८५ टक्के लाभधारकांनी सांगितले.
- ६.४० घरकुल योजनेव्यतिरिक्त इतर शासकीय योजनेचा लाभ घेतला असल्याचे १३ टक्के लाभधारकांनी सांगितले त्यात स्वच्छ भारत मिशन, उज्वला गॅस योजना व सिंचन विहार अशा योजनेचा लाभ घेतला असल्याचे लाभधारकांकडून सांगण्यात आले.
- ६.४१ सदर योजनेतर्गत पुरवलेला निधी पुरेसा नसल्याचे सुमारे ९६ टक्के लाभधारकांनी सांगितले, तर योजनेला जास्तीत जास्त निधी मिळावा असे सर्वच लाभधारकांनी सांगितले असल्याचे दिसून आले.
- ६.४२ लाभ मिळालेल्या घरकुलाचे नैसर्गिक आपत्तीमुळे नुकसान झाल्यास दुबार लाभ देणे आवश्यक असल्याचे सुमारे ९९ टक्के लाभधारकांनी सांगितल्याचे दिसून आले.
- ६.४३ सदर योजनेचा लाभ मिळाल्यामुळे बांधण्यात आलेल्या नवीन घरामुळे सामाजिक व आर्थिक स्थितीत फरक पडला असल्याचे सुमारे १०० टक्के लाभधारकांनी सांगितले असल्याचे दिसून येत आहे.
- ६.४४ या योजनेच्या कार्यपद्धतीमध्ये बदल करणे आवश्यक असल्याचे सुमारे ७१ टक्के लाभधारकांनी सांगितले असून त्यात प्रामुख्याने अनुदान रक्कमेमध्ये वाढ करून देण्यात यावी असे सांगितल्याचे दिसून आले.

६.४५ योजनेविषयी लाभधारकांचे अभिप्राय

शबरी आदिवासी घरकुल योजना अतिशय चांगली योजना असून ही योजना भविष्यात अशीच चालू ठेवण्यात यावी. परंतु काळानुरूप या योजनेमध्ये सुधारणा करून बांधकाम साहित्याच्या वाढीव किमती लक्षात घेऊन अनुदान रक्कम मध्ये वाढ करण्यात यावी असे सर्वच लाभधारकांनी सांगितले.

६.४६ लाभधारकाच्या दृष्टीने योजनेविषयी प्रमुख अडचणी व संभाव्य उपाययोजना खालीलप्रमाणे प्रमुख अडचणी

१. वाढत्या महागाईमुळे बांधकाम खर्चात वाढ झालेली आहे. त्यामुळे अनुदान अपुरे पडते.
२. 'पंडीत दिनदयाळ उपाध्याय घरकुल जागा खरेदी अर्थसहाय्य' या योजनेतून घरकुलासाठी जागा खरेदीसाठी अर्थसहाय्य निधी कमी आहे.
३. घरकुलाची अदा करावयाची हप्त्यांची संख्या जास्त आहे.

संभाव्य उपाययोजना

१. शासनाने योजनेच्या अनुदानात वाढ करावी.
२. 'पंडीत दिनदयाळ उपाध्याय घरकुल जागा खरेदी अर्थसहाय्य' या योजनेतून प्राप्त होणाऱ्या निधीमध्ये वाढ करणे गरजेचे आहे.
३. घरकुलाची अदा करावयाची हप्त्यांची संख्या कमी करणे गरजेचे आहे.

प्रकरण ७

योजनेशी संबंधित अलाभधारकांकडील माहिती

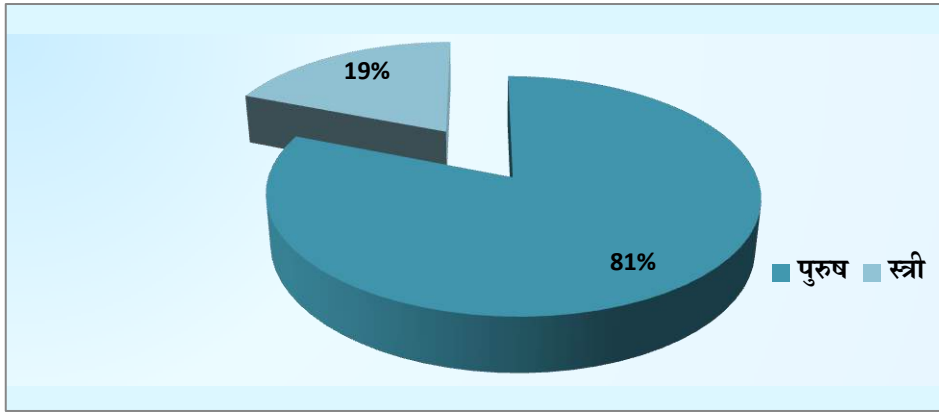
७.१ शबरी आदिवासी घरकुल योजना (ग्रामीण) या योजनेचा लाभ मिळण्यासाठी अर्ज करूनही लाभ न मिळालेल्या ९६ अलाभधारकांकडून मूल्यमापन अभ्यास पाहणीमध्ये माहिती गोळा करण्यात आली आहे. त्याबाबत प्राप्त झालेल्या माहितीचे निष्कर्ष पुढील परिच्छेदामध्ये सविस्तरपणे देण्यात आले आहे.

७.२ अलाभधारकाची निवड:-

मूल्यमापन अभ्यास पाहणीसाठी निवड करण्यात आलेल्या एकूण १२ जिल्ह्यातील ४८ गावांमधून ९६ अलाभधारकांची माहिती प्राप्त करण्यात आली आहे.

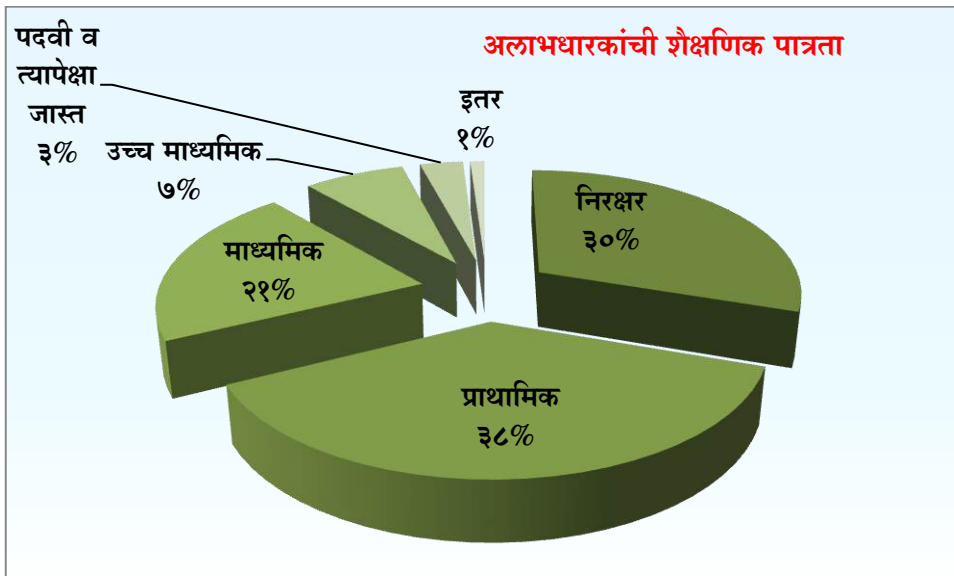
७.३ योजनेतर्गत संदर्भ वर्ष सन २०२०-२१ या कालावधीत माहिती प्राप्त करण्यात आली असून, अलाभधारकांचे पत्रक भरण्यात आलेल्या एकूण ९६ अलाभधारकांपैकी पुरुषांची संख्या ८१ टक्के तर स्त्रियांची संख्या १९ टक्के होती. त्याबाबतचा आलेख ७.१ मध्ये दर्शविण्यात आले आहे.

आलेख ७.१

७.४ शैक्षणिक पात्रतेनुसार अलाभधारकांची विभागणीबाबतचा आलेख ७.२ मध्ये दिली आहे.

आलेख ७.२

वरील आलेखावरून असे दिसून येते की, अलाभधारकांमध्ये प्राथमिक शिक्षण घेतलेले सुमारे ३८ टक्के अलाभधारक आहेत तर माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शिक्षण घेतलेले अलाभधारक २८ टक्के असल्याचे दिसून आले.

७.५ मुख्य व्यवसायानुसार अलाभधारकांची विभागणीबाबतचा तक्ता ७.२ मध्ये दिली आहे.

तक्ता ७.२

मुख्य व्यवसायानुसार अलाभधारकांची विभागणी

अ.क्र.	विभाग	शेती	शेतमजुरी	नोकरी	व्यवसाय	इतर	एकूण
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	(७)	(८)
१	कोकण	३८	६३	०	०	०	१००
२	नाशिक	१९	७५	०	०	६	१००
३	पुणे	१३	८८	०	०	०	१००
४	अमरावती	१३	८१	०	०	६	१००
५	छ.संभाजीनगर	५६	३१	०	६	६	१००
६	नागपूर	७५	१३	०	१३	०	१००
	एकूण	३५	५८	०	३	३	१००

७.६ निवडलेल्या अलाभधारकांपैकी सुमारे ३५ टक्के कुटुंबाची स्वतःची शेती असून ५८ टक्के कुटुंबे शेतमजुरी करत असल्याचे प्राप्त माहितीवरून दिसून येते.

७.७ निवडलेल्या अलाभधारकांच्या कुटुंबांमधील एकूण सरासरी व्यक्तीची संख्या ४ असून कुटुंबाचा मासिक सरासरी खर्च रु ४८६०/- इतका असल्याचे प्राप्त माहितीवरून दिसून येते.

७.८ सदर योजनेतर्गत लाभ मिळणेसाठी अलाभधारकांनी सन २०१९ ते २०२२ या कालावधीत अर्ज केला असल्याचे प्राप्त माहितीवरून दिसून आले.

७.९ स्वतःच्या मालकीची जमीन नसल्याचे ४४ टक्के अलाभधारकांनी सांगितले.

७.१० सदर योजनेतर्गत केलेला अर्ज, उद्दिष्टे कमी असल्यामुळे, स्वतःची जागा नसल्याने, तसेच आवश्यक कागदपत्रे नसल्यामुळे नाकारण्यात आल्याचे प्राप्त माहितीवरून दिसून येते.

७.११ सदर योजनेची माहिती असल्याचे सुमारे ९० टक्के अलाभधारकांनी सांगितले असून, सदर माहिती ग्रामपंचायत कार्यालयामार्फत मिळाली असल्याचे ९२ टक्के अलाभधारकांनी सांगितले तर उर्वरित १० टक्के अलाभधारकांनी योजनेची सविस्तर माहिती नसल्याचे सांगितले आहे.

७.१२ योजनेची माहिती प्राप्त झालेल्या माध्यमानुसार अलाभधारकांची विभागणी तक्ता ७.२ मध्ये दिली आहे.

तक्ता ७.२

योजनेची माहिती प्राप्त झालेल्या माध्यमांनुसार अलाभार्थ्यांची विभागणी

अ.क्र.	विभाग	होडींगज	ग्रामपंचायत कार्यालय	नातेवाईक/मित्र	इतर	एकूण
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	(७)
१	कोकण	१	९३	४	२	१००
२	नाशिक	०	१००	०	०	१००
३	पुणे	६	८८	६	०	१००
४	अमरावती	०	९४	६	०	१००
५	छ.संभाजीनगर	०	९४	०	६	१००
६	नागपूर	०	८८	६	६	१००
एकूण		१	९३	४	२	१००

- ७.१३ सदर योजनेबाबत सविस्तर माहिती घेण्यासाठी सुमारे ९५ टक्के अलाभधारकांनी ग्रामपंचायत कार्यालयांना भेट दिली असल्याचे दिसून आले.
- ७.१४ सदर योजनेचा अर्ज करताना कागदपत्रे सादर केली असल्याचे सुमारे ९३ टक्के लाभधारकांनी सांगितले असल्याचे प्राप्त माहितीवरून दिसून येते. तसेच कागदपत्र सादर करताना फोटो ओळखपत्राची सत्यप्रत दिली असल्याचे ९३ टक्के, तर ८ अ चा उतारा दिले असल्याचे ७९ टक्के, आधारकार्ड दिले असल्याचे ९५ टक्के, रहिवासी प्रमाणपत्र ८४ टक्के, बँक खाते पास बुक दिल्याचे ८९ टक्के, जातीच्या दाखल्याची सत्यप्रत जोडली असल्याचे सुमारे ६४ टक्के अलाभधारकांनी सांगितल्याचे दिसून आले.
- ७.१५ सदर योजनेचा अर्ज ऑफलाईन सादर केल्याचे सुमारे ९९ टक्के अलाभधारकांनी सांगितल्याचे दिसून आले.
- ७.१६ अर्ज भरतानी कार्यालयाची मदत घेतली असल्याचे ९१ टक्के अलाभधारकांनी सांगितले असल्याचे दिसून आले.
- ७.१७ योजनेचा अर्ज भरताना जातीचा दाखला तसेच उत्पन्नाचा दाखला मिळण्यास विलंब लागला असल्याच्या अडचणी सांगितल्या असल्याचे दिसून आले.
- ७.१८ अर्जासाठी आवश्यक असलेले कागदपत्रे नसल्याने कागदपत्रे काढण्यास कालावधी वाढवून दिला असल्याचे सुमारे ६७ टक्के अलाभधारकांनी सांगितले तर सदर कालावधी एक महिन्याचा दिला असल्याचे सुमारे ४३ टक्के अलाभधारकांनी सांगितले.
- ७.१९ घरकुल बांधण्यासाठी स्वतःची जमीन उपलब्ध असल्याचे सुमारे ८३ टक्के अलाभधारकांनी सांगितल्याचे दिसून आले.
- ७.२० योजनेतर्गत देण्यात येणारे अर्थ सहाय्य/ अनुदान पुरेसे वाटत नसल्याचे सुमारे ९० टक्के अलाभधारकांनी सांगितल्याचे दिसून आले.
- ७.२१ या योजनेच्या कार्यपद्धतीमध्ये बदल करणे आवश्यक असल्याचे सुमारे ५२ टक्के अलाभधारकांनी सांगितले. तर योजनेत बदल करताना कागदपत्राविषयी मार्गदर्शन व मदत करावी, तसेच स्थानिक पातळीवर लाभार्थ्यांची निवड करण्यात यावी असे प्राप्त माहितीवरून दिसून येते.

७.३ योजनेबाबतचे अलाभधारकाचे अभिप्राय

शबरी आदिवासी घरकुल योजना चांगली असली तरी अनुसूचित जमातीचा लाभार्थी आर्थिक दृष्ट्या कमजोर आणि शैक्षणिक दृष्ट्या निरक्षर असल्यामुळे सदर योजनेचा लाभ घेऊ शकत नाही त्यामुळे लागणारे प्रमाणपत्र गोळा करणे त्यांच्या आकलन क्षमतेच्या आवाक्याबाहेर असल्यामुळे अत्यावश्यक प्रमाणपत्राची मागणी करून अनुदान मर्यादा वाढविल्यास सदर योजना अधिक प्रभावीपणे राबविता येईल.

७.४ अलाभधारकाच्या दृष्टीने योजनेविषयी प्रमुख अडचणी व संभाव्य उपाययोजना खालीलप्रमाणे आहेत.

प्रमुख अडचणी

१. शबरी आदिवासी घरकुल योजनेचा लाभ घेण्याकरिता प्रमाणपत्राची पूर्तता करणे कठीण बाब आहे.
२. शबरी आदिवासी घरकुल योजनेमध्ये अनुदान कमी असल्यामुळे आणि आदिवासी समाज आर्थिकदृष्ट्या मागासलेला असल्यामुळे सदर योजनेचा लाभ घेऊ शकत नाही.
३. 'पंडीत दिनदयाळ उपाध्याय घरकुल जागा खरेदी अर्थसहाय्य' योजनेतर्गत जागा खरेदीसाठीची अर्थसहाय्य निधीची रक्कम कमी आहे.
४. योजनेसाठी मिळणारे अनुदान कमी आहे.

संभाव्य उपाययोजना

१. शबरी आदिवासी घरकुल योजनेचा लाभ घेण्यासाठी आवश्यक प्रमाणपत्राचीच मागणी करण्यात यावी.
२. शबरी आदिवासी घरकुल योजनेच्या अनुदान रक्कम मध्ये वाढ केल्यास सदर योजना अधिक प्रभावीपणे राबविता येईल.
३. सदरील निधीत वाढ करण्यात यावे जेणेकरून स्वतः जागा खरेदी करून घरकुल बांधकाम करणे सोयीचे होईल.
४. शासनाने अनुदानात वाढ करण्यात यावी.

प्रकरण ८

मूल्यमापन अभ्यासाचा सारांश व शिफारसी

८.१ योजनेची पार्श्वभूमी

अन्न, वस्त्र आणि निवारा या मूलभूत गरजांपैकी निवारा ही मूलभूत गरज असून ग्रामीण भागातील गरीब लोकांना जर निवारा नसेल तर त्यांच्या मनात सुरक्षिततेची भावना निर्माण होणार नाही. ग्रामीण भागात वास्तव्यास असलेली गरीब कुटुंबे गवत व कुडाच्या घरात राहतात. पावसाळा, हिवाळा व उन्हाळा या तिन्ही ऋतूंना सामोरे जाताना त्यांना फार त्रास सहन करावा लागतो. त्यांची आर्थिक स्थिती अत्यंत हलाखीची असल्यामुळे अशी कुटुंबे सर्व ऋतूंत योग्य ठरतील अशी स्वतःची घरे बांधू शकत नाहीत, अशा कुटुंबांना घरे बांधता यावी म्हणून १९८९-९० पासून देशभर लागू करण्यात आलेल्या केंद्र पुरस्कृत इंदिरा आवास योजना ही उपायोजना म्हणून १ एप्रिल, १९८९ पासून सुरू करण्यात आली आहे. त्यानुसार दि. १ जानेवारी, १९९६ पासून स्वतंत्र योजना म्हणून केंद्र शासनाकडून राबविण्यात येत आहे. याच धर्तीवर राज्यामध्ये अनुसूचित जमातीच्या लोकांना राहण्यासाठी स्वतःची घरे नाहीत अथवा जे आदिवासी लाभार्थी कुडा-मातीच्या घरात, झोपड्यांमध्ये किंवा तात्पुरत्या तयार केलेल्या निवाऱ्यात राहतात अशा लाभार्थ्यांस राहण्यासाठी स्नानगृह व शौचालयाच्या सोयीसह पक्की घरकुले उपलब्ध करून देण्यासाठी आदिवासी विकास विभागाच्या दिनांक २८ मार्च, २०१३ च्या शासन निर्णयान्वये सन २०१२-१३ पासून शबरी आदिवासी घरकुल योजना राबविली जात आहे.

८.२ योजनेचे उद्दिष्ट

शबरी आदिवासी घरकुल योजने अंतर्गत राज्यातील स्वतःची राहण्यासाठी पक्की घरे नसलेल्या अनुसूचित जमातीच्या लोकांना पक्की घरे उपलब्ध करून देणे, हे या योजनेचे मुख्य उद्दिष्ट आहे.

८.३ योजनेचे स्वरूप

आदिवासी उपयोजनेतर्गत आदिवासी क्षेत्रांतर्गत येणाऱ्या जिल्ह्यातील अनुसूचित जमातीच्या लाभार्थ्यांसाठी तसेच आदिवासी बाह्य क्षेत्रातील जिल्ह्यातील अनुसूचित जमातीच्या पात्र लाभार्थ्यांना घराचे २६९.०० चौ.फू चटई क्षेत्र असलेले पक्के घरकुल उपलब्ध करून दिले जाते. यामध्ये एक बैठकीची खोली (३.१४ X २.४५ मी.), बेडरूम (२.८२ X २.३७ मी.), स्वयंपाक घर (१.६९ X २.४५ मी.), स्नानगृह (२.०७ X १.०० मी.) व शौचालय (०.९० X १.१० मी.) याचा समावेश असणार आहे.

८.४ योजनेचे निकष

१. लाभार्थी महाराष्ट्र राज्यातील अनुसूचित जमाती प्रवर्गातील असावा.
२. लाभार्थ्यांचे महाराष्ट्र राज्यातील वास्तव्य किमान १५ वर्षांचे असावे.
३. लाभार्थ्यांकडे स्वतःची किंवा शासनाने दिलेली जमीन असणे आवश्यक आहे.
४. लाभार्थ्यांकडे स्वतःचे किंवा कुटुंबियांचे पक्के घर नसावे.
५. अपंग लाभार्थी, आदिम जमाती व पारधी जमातीच्या लाभार्थ्यांना प्राधान्याने लाभ देण्यात यावा.

६. अनुसूचित जमातीमधील जे अपंग, ज्याचे अपंगत्व ४० टक्के पेक्षा अधिक आहे, व त्याच्या कुटुंबाचे वार्षिक उत्पन्न एक लाखापर्यंत आहे, असे अपंग लाभार्थ्यांना लाभ देण्यात यावा.
७. दिव्यांग व्यक्ती करिता ५ टक्के आरक्षण देण्यात येऊन त्यात दिव्यांग महिलांना प्राधान्य देण्यात यावे.
८. लाभार्थी निवड करतांना लाभार्थ्यांची प्रत्यक्ष तपासणी करून पात्र लाभार्थ्यांची निवड करण्यात यावी.
९. लाभार्थीच्या कुटुंबाची वार्षिक उत्पन्न मर्यादा ग्रामीण क्षेत्राकरिता ₹ १.२० लाख असावे.
१०. विधवा, परित्यक्ता, निराधार, दुर्गम भागातील लाभार्थ्यांना प्राधान्य देण्यात यावे.
११. लाभार्थ्याने अर्जासोबत खालील कागदपत्रे जोडावीत.

- अ) ७/१२ चा उतारा, मालमत्ता नोंदपत्र (प्रॉपर्टी रजिस्टर्ड कार्ड) ग्रामपंचायतीतील मालमत्ता नोंदवहीतील उतारा यापैकी एक
- आ) घरपट्टी, पाणीपट्टी, विद्युत बिल या कागदपत्रांपैकी एक
- इ) सक्षम प्रधिकाऱ्याने दिलेल्या जातीच्या प्रमाणपत्राची साक्षांकित प्रत
- ई) सक्षम प्रधिकाऱ्याने दिलेला उत्पन्नाचा दाखला
- उ) अतिरिक्त दाखले :- खाली नमूद केलेली कागदपत्रे/दाखले पुरावे म्हणून ग्राह्य धरण्यात यावी
 - i) दि.१.१.१९९५ च्या किंवा मतदार यादीतील नावाचा उतारा
 - ii) निवडणूक मतदार ओळखपत्र
 - iii) रेशनकार्ड
 - iv) सरपंच/तलाठ्याचा दाखला

८.५ घरकूलाची किंमत मर्यादा

घराच्या बांधकामासाठी क्षेत्रनिहाय कमाल खर्चाची मर्यादा पुढील प्रमाणे आहे.

१. **ग्रामीण क्षेत्र:-** सदर योजनेतर्गत ग्रामीण भागाकरिता प्रति घरकुल (शौचालय बांधकामासह) साधारण क्षेत्रासाठी ₹ १,३२,०००/- व मनरेगा अभिसरणावद्वारे ₹ १७,२८०/- असे एकूण ₹ १,४९,२८०/- अनुदान देण्यात येते.
२. **नक्षलग्रस्त व डोंगराळ क्षेत्र:-** सदर योजनेतर्गत नक्षलग्रस्त व डोंगराळ भागाकरिता प्रति घरकुल (शौचालय बांधकामासह) ₹ १,४२,०००/- व मनरेगा अभिसरणावद्वारे ₹ १८,२४०/- असे एकूण ₹ १,६०,२४०/- अनुदान देण्यात येते.

८.६ योजनेची व्याप्ती

सदर योजना मुंबई शहर व मुंबई उप नगर वगळता आदिवासी उपयोजनेतर्गत आदिवासी क्षेत्रांतर्गत येणाऱ्या जिल्ह्यात तसेच बाह्य क्षेत्रातील ग्रामीण या क्षेत्रात राबविण्यात येते.

८.७ योजनेची अंमलबजावणी व कार्यपद्धती

शहरी आदिवासी घरकुल योजना (ग्रामीण) या योजनेसाठी राज्यस्तरावर आयुक्त, आदिवासी विकास विभाग नाशिक, संचालक, राज्य व्यवस्थापन कक्ष-ग्रामीण गृहनिर्माण महाराष्ट्र राज्य बेलापूर, जिल्हास्तरावर प्रकल्प अधिकारी, एकात्मिक आदिवासी विकास प्रकल्प, प्रकल्प संचालक, जिल्हा ग्रामीण विकास यंत्रणा, तालुकास्तरावर गटविकास अधिकारी, पंचायत समिती, तसेच ग्रामसेवक, ग्रामपंचायत यांचे स्तरावरील कक्ष मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद यांच्या अध्यक्षतेखाली स्थापन करण्यात आलेल्या समितीच्या मार्गदर्शनाखाली संनियंत्रणाची जबाबदारी पार पाडतात.

८.८ मूल्यमापन अभ्यासाची उद्दिष्टे

मूल्यमापन अभ्यासाची उद्दिष्टे खालील प्रमाणे निश्चित करण्यात आली आहेत.

१. योजनेचे लक्षांकानुसार उद्दिष्टे साध्य झाले कि नाही हे पाहणे.
२. सदर योजनेचे अंमलबजावणीयंत्रणा स्तरावर योग्य संनियंत्रण केले जाते का? हे तपासणे.
३. योजनेत निवडलेले लाभार्थी निकषाप्रमाणे निवडले गेलेत किंवा कसे? तसेच लाभार्थ्यांचा प्राधान्यक्रम ठरवताना विहित निकषांचे पालन झाले किंवा कसे? घरकुल त्याप्रमाणे बांधले जाते का हे पाहणे.
४. योजनेतर्गत दिले जाणारे अनुदान वेळेवर दिले जाते काय? देण्यात आलेले अनुदान पुरेसे आहे काय?
५. दिलेले अनुदान विहित वेळेत खर्च झाले काय? याबाबत माहिती घेणे.
६. योजनेतर्गत बांधून दिले जाणा-या घरकुलासोबत पायाभूत सुविधा (शौचालय, नळ जोडणी, रस्ते, वीज व पाणी) इत्यादी बाबींचा अंतर्भाव केला आहे काय? हे पाहणे.
७. योजनेमुळे लाभधारकांच्या सामाजिक व आर्थिक परिस्थितीमध्ये बदल झाला काय? हे तपासणे.

८.९ निवड पध्दती

सदर योजना मुंबई शहर व मुंबई उप नगर वगळता आदिवासी उपयोजनेतर्गत आदिवासी क्षेत्रातर्गत येणाऱ्या जिल्ह्यात तसेच आदिवासी बाह्य क्षेत्रातील ग्रामीण क्षेत्रात राबविण्यात येते.

१. **जिल्हा निवड :-** राज्यातील सहा महसुली विभागातील आदिवासी क्षेत्र असलेल्या प्रत्येक विभागामधून सन २०२१-२२ या वर्षातील एकूण भौतिक प्रगतीचा विचार करून सर्वात जास्त घरकुले बांधून पूर्ण झालेल्या दोन जिल्ह्यांची निवड करण्यात आली असून ते जिल्हे खालीलप्रमाणे आहेत.

अ.क्र	विभाग	सर्वात जास्त घरकुले बांधून पूर्ण झालेला जिल्हा
१.	कोकण	पालघर, रायगड
२.	नाशिक	नंदूरबार, धुळे
३.	पुणे	पुणे, सोलापूर
४.	औरंगाबाद	हिंगोली, नांदेड
५.	अमरावती	अमरावती, यवतमाळ
६.	नागपूर	चंद्रपूर, गडचिरोली

- २ **तालुका निवड :** निवड झालेल्या प्रत्येक जिल्ह्यातून सन २०२१-२२ मध्ये सर्वाधिक घरकुले बांधून पूर्ण झालेल्या दोन तालुक्यांची निवड करण्यात आली.
- ३ **गाव निवड :-** निवडलेल्या तालुक्यांमधून सन २०२१-२२ मध्ये सर्वाधिक घरकुले बांधून पूर्ण झालेल्या दोन गावांची निवड करण्यात आली.
- ४ **लाभधारकाची निवड :-** उपरोक्त प्रमाणे निवडलेल्या प्रत्येक गावातील सन २०२१-२२ या वर्षामध्ये राबविण्यात आलेल्या घरकुल योजनेमधील घरकुल बांधून पूर्ण झालेल्या प्रत्येकी पाच लाभधारकांची यादृच्छिक पध्दतीने निवड करून त्यांच्याकडून माहिती गोळा करण्यात आली आहे.
- ५ **अलाभधारकाची निवड :-** उद्दिष्टे कमी असल्यामुळे लाभ न मिळालेले (जिल्हा ग्रामीण विकास यंत्रणा व पंचायत समिती यांच्या स्तरावर आवास सॉफ्ट मधील “ड” यादी उपलब्ध करून घेणे). निवडलेल्या गावातून दोन अलाभधारकांची किंवा यादृच्छिक पध्दतीने निवड करून त्यांचेकडून माहिती घेण्यात यावी.

८.१० योजनेचे निष्कर्ष:-

योजनेच्या मूल्यमापन अभ्यासांतर्गत संकलित केलेल्या माहितीवर आधारित महत्वाचे निष्कर्ष खालीलप्रमाणे आहेत.

➤ राज्य व्यवस्थापन कक्ष ग्रामीण गृहनिर्माण कार्यालयाकडून संकलित केलेल्या माहितीचे निष्कर्ष:-

योजनेला प्रसिध्दी मिळण्यासाठी राज्य व्यवस्थापन कक्ष-ग्रामीण गृहनिर्माण या कार्यालयाकडून वर्तमानपत्र, दूरदर्शन, रेडिओ, प्रसिध्दीपत्रके, मासिके, सोशल नेटवर्किंग साईट अशा विविध माध्यमातून प्रसिध्दी दिली जात असून, योजनेचा लाभ मिळण्यासाठी करावयाच्या अर्जाचा नमुना व त्यासोबत जोडावयाची कागदपत्रे याचा तपशील कार्यालयाकडून निश्चित करण्यात येत असल्याचे कार्यालयानी सांगितले.

१. घरकुलाबाबतचा वार्षिक आराखडा तयार करण्यासाठी जिल्ह्यांना मार्गदर्शक सूचना देण्यात येऊन त्यानुसार सर्व जिल्ह्यांकडून घरकुलाबाबतचे वार्षिक आराखडे प्राप्त करून घेतले जात असल्याचे सांगितले.
२. योजनेंतर्गत शासनाकडून प्राप्त होणारा निधी जिल्ह्यांना एक महिन्यात उपलब्ध करून देण्यात येतो.
३. मंजूर घरकुलाचे बांधकाम पूर्ण होण्यास सरासरी ३६५ दिवस लागत असल्याचे कार्यालयानी सांगितले.
४. कार्यालयाकडून दरवर्षी निरीक्षणे घेतली जात असून, निरीक्षण घेताना सामाजिक अंकेक्षण या निकषानुसार निरीक्षण घेण्यात येत असून अहवाल राज्य शासनास सादर करण्यात येतो.
५. तसेच सदर योजनेमुळे लोकांच्या जीवनमानात सुधारणा होत असल्याचे कार्यालयाकडून सांगण्यात आले.

➤ एकात्मिक आदिवासी विकास प्रकल्प या कार्यालयाकडून संकलित केलेल्या माहितीवर आधारित निष्कर्ष :-

१. निवड करण्यात आलेल्या जिल्ह्यातील मूल्यमापन अभ्यास पाहणीसाठी एकूण एकात्मिक १८ आदिवासी विकास प्रकल्प कार्यालयांची निवड करण्यात आली.
२. योजनेंतर्गत प्राप्त झालेल्या अर्जांची नोंद स्वतंत्र नोंदवहीत ठेवत असल्याचे सुमारे ६१% कार्यालयांनी सांगितले.
३. लाभार्थी निवडीबाबत जिल्हास्तरीय निवड समितीच्या बैठका तीन महिन्यातून एकदा घेतल्या जात असल्याचे सुमारे ४४ टक्के कार्यालयांनी सांगितले.
४. अर्जांची छाननी पंचायत समिती आणि ग्रामपंचायत कार्यालयामार्फत वेळेत करण्यात येते.
५. बाधून पूर्ण झालेल्या सर्व घरकुलांची तपासणी प्रत्यक्ष भेट देऊन तपासणी केली जाते.
६. योजनेमुळे लोकांच्या जीवनमानात सुधारणा झाल्याचे सर्वच कार्यालयांनी सांगितले.

➤ **जिल्हा ग्रामीण विकास यंत्रणा या कार्यालयाकडून संकलित केलेल्या माहितीवर आधारित निष्कर्ष:-**

१. योजनेला प्रसिध्दी वर्तमानपत्र, प्रसिध्दीपत्रके, मासिके, सोशल नेटवर्किंग साईट अशा सर्व माध्यमातून दिली जात असल्याचे ९२ टक्के कार्यालयांनी सांगितले.
२. आदिवासी विकास आयुक्तालय व राज्य व्यवस्थापक कक्ष-ग्रामीण गृहनिर्माण कार्यालय यांच्या स्तरावरून योजनेबाबत संनियंत्रण केले जात असल्याचे सुमारे ९२ टक्के कार्यालयांनी सांगितले.
३. घरकुल मंजूर झाल्यापासून ते घरकुलाचे बांधकाम पूर्ण होईपर्यंत साधारणपणे सहा महिने ते एक वर्ष इतका कालावधी लागतो.
४. लाभार्थी निवडीबाबतच्या जिल्हास्तरीय समितीच्या बैठका वेळेवर होत असल्याचे सांगितले.
५. योजनेतर्गत प्राप्त होणाऱ्या अर्जांची पंचायत समिती कार्यालया मार्फत छाननी विहित वेळेत केली जात असल्याचे सर्व कार्यालयांनी सांगितले.
६. जिल्हास्तर समितीच्या बैठकीत निवड करण्यात आलेल्या लाभार्थ्यांच्या यादीस वरीष्ठ कार्यालयाची प्रशासकीय मंजूरी घेण्यात येत असल्याचे सर्वच कार्यालयांनी सांगितले.
७. योजनेतर्गत प्राप्त होणारा निधी विहित वेळेत खर्च होत असल्याचे सुमारे ८३ टक्के कार्यालयांनी सांगितले.
८. लाभ देण्यात आलेल्या घरकुलाचे काम पुर्ण झाल्यावर प्रत्यक्ष भेट देऊन घरकुलाची तपासणी केली जाते.

➤ **पंचायत समिती या कार्यालयाकडून संकलित केलेल्या माहितीवर आधारित निष्कर्ष:-**

१. सदर मूल्यमापन पाहणीसाठी निवडलेल्या १२ जिल्ह्यातील २४ तालुक्यातील पंचायत समिती कार्यालयाची माहिती संकलित करण्यात आली.
२. सन २०१७-१८ ते सन २०२१-२२ या कालावधीत एकूण खर्च ५९४९.२२ लाख झालेला असून एकूण घरकुलांची संख्या १४६० आहे.
३. घरकुल मंजूर झाल्यापासून ते घरकुल पुर्ण होण्यासाठी सरासरी ६ ते १२ महिने कालावधी लागल्याचे सर्वच कार्यालयांनी सांगितले.
४. प्राप्त होणाऱ्या अर्जांच्या अनुषंगाने लाभधारकांना घरकुलाची आवश्यकता आहे किंवा कसे याबाबतची पडताळणी कार्यालयाकडून केली जात असल्याचे सुमारे ९२ टक्के कार्यालयांनी सांगितले.
५. प्राप्त होणाऱ्या घरकुलाबाबतच्या अर्जांची नोंद ग्रामपंचायत स्तरावर स्वतंत्र नोंदवही मध्ये नोंद घेत असल्याचे ८९ टक्के कार्यालयांनी सांगितल्याचे दिसून आले.
६. योजनेसाठी निधीची तरतूद पुरेशी असल्याचे सुमारे ७५ टक्के कार्यालयांनी सांगितले.

७. ग्रामपंचायतस्तरावर प्राप्त होणाऱ्या अर्जांची छाननी विहित वेळेत होत असल्याचे ९६ टक्के कार्यालयांने सांगितले.
८. शासनाने विहित केलेल्या आराखड्यानुसार घरकुलाचे बांधकाम लाभधारकाने पूर्ण केले असल्याचे सुमारे ९६ टक्के कार्यालयांनी सांगितले.
९. लाभार्थी घरकुलाचे काही हप्ते घेऊन घराचे बांधकाम अर्धवट सोडून स्थलांतरीत होत असल्याचे २५ टक्के कार्यालयांनी सांगितले.
१०. लाभार्थीची निवड झाल्यानंतर लाभार्थीयांना घरकुल बांधकामाबाबत तांत्रिक मार्गदर्शन केले जात असल्याचे सुमारे ९२ टक्के कार्यालयांनी सांगितले.
११. लाभधारकास स्थानिक संसाधनाचा वापर करून घरकुलाचे बांधकाम करण्यासाठी पर्यावरण पुरक, किफायती तंत्रज्ञानाचा वापर करणे याबाबत लाभधारकांस तांत्रिक मार्गदर्शन केले जात असल्याचे सुमारे ९६ टक्के कार्यालयांनी सांगितले.
१२. योजना राबविण्यासाठी कार्यालयाच्या स्तरावरून मेळावे आयोजित केले जात असल्याचे सुमारे ४६ टक्के कार्यालयांनी सांगितले.
१३. बांधण्यात आलेले घरकुल पावसामुळे वाहून जाणे, घराला आग लागणे किंवा इतर कोणत्याही नैसर्गिक आपत्तीमुळे घरकुल नष्ट झाल्यास सदर लाभार्थीस पुन्हा घरकुल बांधून देण्यात येते नसल्याचे ७५ टक्के कार्यालयांनी सांगितले.
१४. लाभधारकाला दुबार लाभ देण्याची आवश्यकता वाटत असून सदर लाभ नैसर्गिक आपत्तीमुळे घरकुलाचे नुकसान झाल्यास देण्यात यावा असे ३८ टक्के कार्यालयांनी सांगितले.
१५. योजनेमुळे लोकांच्या जीवनमानात सुधारणा झाल्याचे सुमारे १०० टक्के कार्यालयांनी सांगितले.

➤ **ग्रामपंचायत या कार्यालयाकडून संकलित केलेल्या माहितीवर आधारित निष्कर्ष:-**

१. मूल्यमापन अभ्यास पाहणीसाठी निवडलेल्या ४८ गावातील ग्रामपंचायतीमधून माहिती संकलित करण्यात आली.
२. योजनेला कार्यालयाच्या स्तरावरून प्रसिध्दी देण्यात येत असून, ग्रामसभेमार्फत ३६ टक्के, दवंडी देऊन ११ टक्के, वर्तमानपत्रातून ४ टक्के तर इतर माध्यमातून प्रसिध्दी देत असल्याचे सुमारे २८ टक्के व वरील सर्व तसेच बॅनरद्वारे ९ टक्के प्रसिध्दी देण्यात येत असल्याचे ग्रामपंचायत कार्यालयांनी सांगितले.
३. घरकुल मंजूर झाल्यापासून ते घरकुल पूर्ण होईपर्यंत सरासरी ६ ते १२ महिने कालावधी लागल्याचे सर्वच ग्रामपंचायत कार्यालयांनी सांगितले.
४. योजनेतर्गत प्राप्त होणाऱ्या अर्जांच्या अनुषंगाने लाभधारकांना घरकुलाची आवश्यकता आहे किंवा कसे याबाबतची पडताळणी सर्वच ग्रामपंचायत कार्यालयाकडून केली जाते.
५. प्राप्त होणाऱ्या घरकुलाबाबतच्या अर्जांची नोंद ग्रामपंचायत स्तरावर स्वतंत्र नोंदवही मध्ये नोंद घेत असल्याचे ८९ टक्के ग्रामपंचायतीने सांगितले.

६. ग्रामपंचायतस्तरावर प्राप्त होणाऱ्या अर्जांची छाननी विहित वेळेत होत असल्याचे ९६ टक्के ग्रामपंचायत कार्यालयांनी सांगितले.
७. योजनेतर्गत लाभार्थीची निवड झाल्यानंतर लाभार्थीयांना घरकुल बांधकामासंदर्भात मार्गदर्शन केले जात असल्याचे सर्वच ग्रामपंचायत कार्यालयांनी सांगितले.
८. घरकुल बांधून पुर्ण झाल्यावर घरकुलाची तपासणी केली जात असल्याचे १०० टक्के कार्यालयाने सांगितले.
९. शासनाने निर्धारित केलेल्या २६९.०० चौ.फूट चटई क्षेत्रफळात बांधकाम पूर्ण केले असून, त्यांची नोंद कार्यालयाच्या स्तरावर घेतली जात असल्याचे सुमारे ८५ टक्के कार्यालयांनी सांगितले.
१०. स्वतःचे पक्के घर असतांना घरकुल योजनेतून लाभ मिळण्याबाबत अर्ज केला असल्याची प्रवृत्ती दिसून आल्याचे २३ टक्के कार्यालयांनी सांगितले.
११. सदर योजना यशस्वी होण्यासाठी योजनेच्या अनुदानामध्ये वाढ करणे, तसेच अनुदानाचे हप्त्याचे पैसे वेळेत लाभधारकांच्या खात्यात जमा व्हावे असे सर्वच कार्यालयांनी सांगितले.
१२. योजनेमुळे लोकांच्या जीवनमानात सुधारणा झाल्याचे सर्वच कार्यालयाने सांगितले.

➤ **लाभधारकाकडून संकलित केलेल्या माहितीवर आधारित निष्कर्ष :-**

१. मूल्यमापन अभ्यासाकरिता निवड करण्यात आलेल्या जिल्ह्यातून सन २०२१-२२ मधील लाभधारकांकडून माहिती संकलित केली आहे. यासाठी २४० लाभधारक निवडण्यात आले निवडलेल्या लाभधारकांमध्ये पुरुष लाभधारकांचे प्रमाण ७७ टक्के असून स्त्रियांचे प्रमाण २३ टक्के आहे. तर लाभधारकांचे वय सरासरी ४४ आहे.
२. शैक्षणिक पात्रतेनुसार लाभधारकांमध्ये निरक्षर लाभधारकांचे प्रमाण सुमारे ३९ टक्के आहे. तर प्राथमिक व माध्यमिक शिक्षण घेतलेले लाभधारकांचे प्रमाण सुमारे ४९ टक्के आहे.
३. लाभधारकांच्या कुटुंबातील एकूण सदस्य संख्या सरासरी ५ होती.
४. निवडलेल्या एकूण लाभधारकांपैकी सुमारे ४५ टक्के लाभधारकांचा मुख्य व्यवसाय हा शेती आहे तर ४६ टक्के लाभधारक हे शेतमजुरी करतात.
५. योजनेबाबतची माहिती ग्रामपंचायत कार्यालयाकडून मिळाली असल्याचे सुमारे ९२ टक्के लाभधारकांनी सांगितले.
६. योजनेचा लाभ मिळण्यापूर्वी लाभधारकांचे घर कुडा-मातीचे असल्याचे सुमारे ८५ टक्के लाभधारकांनी सांगितले.
७. सदर योजनेचा अर्ज करताना ओळपत्रासाठी फोटो, सातबारा, ८-अ उतारा, वार्षिक उत्पन्नाचा दाखला, घर पट्टी, पाणी पट्टी आणि विद्युत बिल, निवडणुक मतदार ओळखपत्र, सरपंच तलाठ्याचा दाखला, अपत्य दाखला/ स्वघोषणा पत्र, आधारकार्ड जोडल्याचे, रहिवासी प्रमाणपत्र, बँक खाते पासबुक सत्यप्रत, रेशन कार्ड / कुटुंब प्रमाणपत्र, कुटुंबाचे समंती पत्र जोडल्याचे, जातीच्या दाखल्याची सत्यप्रत, दारीद्वय रेषेखालील प्रमाणपत्र, दिव्यांग दाखला असे कागदपत्र जोडले असल्याचे लाभधारकांनी सांगितले.

८. सदर योजनेचा अर्ज करताना ग्रामपंचायत कार्यालयाची मदत घेतली जात असल्याचे सुमारे ८५ टक्के लाभधारकांनी सांगितले.
९. शबरी घरकुल योजनेतर्गत लाभार्थी म्हणून निवड झाल्याचे ग्रामपंचायत कार्यालयाकडून कळविले असल्याचे सुमारे ९१ टक्के लाभधारकांनी सांगितले.
१०. योजनेतर्गत प्राप्त होणारे अनुदानाचे हप्ते मिळण्यास विलंब लागत असल्याचे ७६ टक्के लाभधारकांनी सांगितले.
११. घरकुलाचे बांधकाम सुरू असतांना किंवा घरकुल पूर्ण झाल्यानंतर शासकीय अधिकाऱ्यांनी घरकुल तपासणीसाठी भेटी दिल्या असल्याचे ९९ टक्के लाभधारकांनी सांगितले.
१२. योजनेतर्गत प्राप्त होणारे अनुदान स्वतःच्या बँक खात्यात जमा झाले असल्याचे १०० टक्के लाभधारकांनी सांगितले.
१३. घरकुल मंजूर झाल्यावर ते बांधण्यासाठी स्वतःच्या मालकीची जमिन उपलब्ध असल्याचे सुमारे ९९ टक्के लाभधारकांनी सांगितले आहे.
१४. योजनेतर्गत सरासरी १ लाख २० हजार अनुदान प्राप्त झाले असून अनुदाना व्यतिरिक्त लाभधारकांनी स्वतः जवळील रक्कम वापरली असल्याचे सुमारे ९८ टक्के लाभधारकांनी सांगितले.
१५. घरकुलाच्या बांधकामासाठी लागणारे साहित्य वेळेवर उपलब्ध न झाल्याने तसेच शासनाकडून अनुदानाचे हप्ते वेळेवर मिळाले नसल्याने तर स्वतःकडे असलेल्या पैशाच्या कमतरतेमूळे घरकुल बांधून पूर्ण होण्यास जास्त कालावधी लागत असल्याचे लाभधारकांनी सांगितले.
१६. योजनेतर्गत मंजूर झालेले घरकुल पूर्ण बांधण्यासाठी रु.१,२०,०००/- खर्च झाल्याचे २ टक्के लाभधारकांनी सांगितले तर रु. १,८०,०००/- खर्च झाल्याचे सुमारे १८ टक्के, रु. २,००,०००/- पर्यंत खर्च झाल्याचे सुमारे ४३ टक्के, रु. २५००००/- खर्च झाल्याचे १७ टक्के, रु. ३०००००/- खर्च झाल्याचे १३ टक्के, तर रु. ४,००,०००/- पेक्षा जास्त खर्च झाल्याचे ८ टक्के लाभधारकांनी सांगितले.
१७. बांधून पूर्ण झालेल्या घरकुल शासनाने निर्धारित केलेल्या २६९.०० चौ.फू.चटई क्षेत्रफळापेक्षा जास्त जागेवर बांधकाम केले असल्याचे ८२ टक्के लाभधारकांनी सांगितले.
१८. घरकुलाचे बांधकाम सुरू असताना तसेच बांधकाम पूर्ण झाल्यावर शासकीय अधिकाऱ्यांनी घरकुल तपासणीसाठी भेट दिली असल्याचे सुमारे ९९ टक्के लाभधारकांनी सांगितले.
१९. योजनेतर्गत वीज जोडणी करून देण्यात आली असल्याचे सुमारे १७ टक्के लाभधारकांनी सांगितले.
२०. योजनेतर्गत सांडपाणी वाहून जाण्यासाठी गटाराची सोय करून देण्यात आली असल्याचे सुमारे २४ टक्के लाभधारकांनी सांगितले.
२१. घरकुल योजनेव्यतिरिक्त इतर शासकीय योजनेचा लाभ घेतला असल्याचे १३ टक्के लाभधारकांनी सांगितले त्यात स्वच्छ भारत मिशन, उज्वला गॅस योजना व सिंचन विहिर अशा योजनेचा लाभ घेतला असल्याचे लाभधारकांनी सांगितले.

२२. सदर योजनेतर्गत पुरवलेला निधी पुरेसा नसल्याचे सुमारे ९६ टक्के लाभधारकांनी सांगितले.
२३. योजनेचालाभ मिळालेल्या घरकुलाचे नैसर्गिक आपत्तीमुळे नुकसान झाल्यास दुबार लाभ देणे आवश्यक असल्याचे सुमारे ९९ टक्के लाभधारकांनी सांगितले.
२४. सदर योजनेचा लाभ मिळाल्यामुळे बांधण्यात आलेल्या नविन घरामुळे सामाजिक व आर्थिक स्थितीत फरक पडला असल्याचे सुमारे १०० टक्के लाभधारकांनी सांगितले.
२५. योजनेच्या कार्यपद्धतीमध्ये बदल करणे आवश्यक असल्याचे ७१ टक्के लाभधारकांनी सांगितले असून त्यात प्रामुख्याने अनुदान रक्कमेमध्ये वाढ करून देण्यात यावी असे सांगितले.

➤ **अलाभधारकाकडून संकलित केलेल्या माहितीवर आधारित निष्कर्ष**

१. मूल्यमापन अभ्यास पाहणीसाठी निवड करण्यात आलेल्या एकूण १२ जिल्ह्यातील ४८ गावांमधून ९६ अलाभधारकांची माहिती प्राप्त करण्यात आली आहे. योजनेतर्गत संदर्भ वर्ष सन २०२०-२१ या कालावधीत माहिती प्राप्त करण्यात आली असून, अलाभधारकांचे पत्रक भरण्यात आलेल्या एकूण ९६ अलाभधारकांपैकी पुरुषांची संख्या ८१ टक्के तर स्त्रियांची संख्या १९ टक्के आहे.
२. अलाभधारकांमध्ये प्राथमिक शिक्षण घेतलेले सुमारे ३८ टक्के अलाभधारक आहेत तर माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शिक्षण घेतलेले अलाभधारक २८ टक्के होते.
३. निवडलेल्या अलाभधारकांपैकी सुमारे ३५ टक्के कुटुंबाची स्वतःची शेती आहे तर ५८ टक्के कुटुंबे शेतमजुरी करणारे आहेत.
४. निवडलेल्या अलाभधारकांच्या कुटुंबामधील एकूण सरासरी व्यक्तीची संख्या ४ आहे, तर कुटुंबाचा मासिक सरासरी खर्च रु ४८६०/- इतका आहे.
५. अलाभधारकाची स्वतःच्या मालकीची जमीन नसल्याचे ४४ टक्के अलाभधारकांनी सांगितले.
६. सदर योजनेतर्गत केलेला अर्ज, उद्दिष्टे कमी असल्यामुळे, स्वतःची जागा नसल्याने, तसेच आवश्यक कागदपत्रे नसल्यामुळे नाकारण्यात आल्याचे अलाभधारकांनी सांगितले.
७. योजनेबाबत सविस्तर माहिती घेण्यासाठी सुमारे ९५ टक्के अलाभधारकांनी ग्रामपंचायत कार्यालयांना भेट दिली असल्याचे सांगितले.
८. योजनेचा अर्ज भरताना जातीचा दाखला तसेच उत्पन्नाचा दाखला मिळण्यास विलंब लागला असल्याच्या अडचणी अलाभधारकांनी सांगितले.
९. योजनेतर्गत देण्यात येणारे अर्थ सहाय्य/ अनुदान पुरेसे वाटत नसल्याचे सुमारे ९० टक्के अलाभधारकांनी सांगितले.
१०. या योजनेच्या कार्यपद्धतीमध्ये बदल करणे आवश्यक असल्याचे सुमारे ५२ टक्के अलाभधारकांनी सांगितले. तर योजनेत बदल करतांना कागदपत्राविषयी मार्गदर्शन व मदत मिळावी, तसेच स्थानिक पातळीवर लाभार्थ्यांची निवड करण्यात यावी असे अलाभधारकांनी सांगितले.

शिफारसी

८.११. योजनेबाबत शिफारसी :-

शबरी आदिवासी घरकुल योजना या योजनेच्या मूल्यमापन अभ्यास पाहणीतील योजनेची अंमलबजावणी करणाऱ्या यंत्रणा योजनेचे लाभधारक यांचेकडून प्राप्त माहितीच्या अनुषंगाने योजनेच्या प्रभावी अंमलबजावणीसाठी पुढील शिफारशी करण्यात येत आहेत.

१. योजनेतर्गत मिळणारे अनुदान किमान रु २.५० लाख करण्यात यावे.
२. अतिदुर्गम व डोंगराळ भागात घरकुलाचा लाभ जास्तीत जास्त गरजूपर्यंत पोहचवणे महत्वाचे असल्याने व्यापक प्रमाणात जनजागृती व्हावी.
३. योजनेतर्गत लक्षांक निश्चित करताना तालुक्यातील अनुसूचित जमातीची लोकसंख्या यांचा विचार व्हावा.
४. घरकुलाच्या बांधकाम साहित्याच्या किंमतीत दरवर्षी वाढ होत असल्याने योजनेतर्गत देण्यात येणाऱ्या अनुदानाच्या रक्कमेत भरिव वाढ करण्याबाबतची तरतुद व्हावी.
५. आदिवासी क्षेत्रात जंगली श्वापदांपासून कुटुंबाच्या पशूधनाचे संरक्षण ही बाब विचारात घेता घरकुल बांधण्यासाठी निर्धारित केलेल्या चटई क्षेत्रफळात वाढ करणेबाबत विचार व्हावा.
६. योजनेतर्गत मिळणारे निधीचे टप्पे कमी करण्यात यावे.
७. लाभार्थी घरकुलाचे बांधकाम करत असताना वेळोवेळी तांत्रिक मार्गदर्शन व्हावे.
८. जातीचा दाखला तात्काळ मिळण्याबाबत महसूल विभागाच्या सहाय्याने कॅम्प आयोजित करण्यात यावे.
९. ग्रामपंचायत स्तरावर घरकुलासाठी असलेल्या सर्व योजनांसाठी एक कायम प्रतिक्षा यादी असावी.
१०. जिल्हा ग्रामीण विकास यंत्रणा व प्रकल्प अधिकारी एकात्मिक आदिवासी विकास प्रकल्प यांचेमध्ये समन्वय असावा.
११. 'पंडीत दिनदयाळ उपाध्याय घरकुल जागा खरेदी अर्थसहाय्य' योजनेतून प्राप्त होणाऱ्या निधीमध्ये वाढ व्हावी.
